

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

ԷԻԻԹ ՊՐԻՆՏ
հրատարակչություն

ԵՐԵՎԱՆ 2011

ՀՏԴ 891.981 Դուրյան

ԳՄԴ 84Ը

Դ 990

Կազմեց և խմբագրեց Նվեր Վիրաբյանը

Դուրյան Պետրոս

Դ 990 [Ստեղծագործությունների ժողովածու]/ Պետրոս Դուրյան.- Եր.: Էդիթ պրինտ,2011.- 104 էջ.- (Իմ գրադարանը)

Պետրոս Դուրյանի սույն ժողովածուն լույս է տեսել «Իմ գրադարանը» մասրենաշարով: Ներառում է հեղինակի՝ ՀՀ հանրակրթական դպրոցի և բուհական ընդունելության քննությունների ծրագրերով նախատեսված ստեղծագործություններ և լրացուցիչ ընթացանության նյութեր:

Գիրքը հասցեագրված է ոչ միայն մեր դպրոցականներին, այլև աշխարհասփյուռ հայ պատանիներին ու պարմանուհիներին, ինչպես նաև մեծահասակ ընթերցողներին, բոլոր նրանց, ովքեր չեն կորցրել իրենց հերարքրությունը հայ բազմադարյան գրականության նկատմամբ:

ՀՏԴ 891.981 Դուրյան

ԳՄԴ 84Ը

ISBN 978-9939-52-446-7

© «Էդիթ Պրինտ», հրատարակչություն, 2011

ՆԱԽԱԲԱՆ

Պեպրոս Դուրյանը հայ նոր քնարերգության առաջին նշանավոր սիրերգական է: Նրա բանաստեղծությունների մեծ մասի քնարական հերոսն ինքն է՝ հեղինակը:

Վալերի Բրյուսովը Պեպրոս Դուրյանի մասին գրել է «Պարանի Դուրյանը մնում է հայ պոեզիայի պարմության մեջ որպես վառ, հրաշեկ շիրիխ, ի թիվս այնու, ավելի հանդարտ բանաստեղծների, նա ցոյց տվեց, թե ինչ է նշանակում սրեղծագործության մեջ «ավյունը», անմիջական սպրումների ուժը... Սրանում է Դուրյանի սրեղծագործության պարմական նշանակությունը...»:

Դուրյանը մարդկության համար տենչում էր մի ուրիշ աշխարհ և երազում. «Ա՛հ, երբ պիտի ջնջվի աշխարհիս վրայեն թագը, փառքը և միայն եղբայրությունը իր անմիջականերով մարդոց ճակատը պիտի պճնե փոխանակ դափնիի...»

Դուրյանը վերականգնել է միջնադարյան քնարերգության հեղ պարմականորեն խզված կապը, հրաժարվել է կլասիցիզմից, բանաստեղծությանը հաղորդել զգացմունքային խորություն, հոգեբանություն: Նա խոր հեղք է թողել հայ բանաստեղծության մեջ:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

(1851-1872)

Պետրոս Դուրյանը ծնվել է 1851 թ. Կ. Պոլսում: Կրթությունն ստացել է Սկյուտարի ճեմարանում: Աշակերտական տարիներից գրել է քնարական բանաստեղծություններ: Հայտնի թատերական գործիչ Հ. Վարդուվյանը նրան մղել է դեպի դրամատուրգիան, պատվիրել պիեսներ, որոնք բեմադրվել են Վարդուվյանի թատրոնում և հռչակել տաղանդավոր պատանու անունը: Այդ տարիներին գրել է «Վարդ և Շուշան կամ հովիվք Մնայաց» քնարական, Միքայել Նալբանդյանի կյանքը պատկերող «Տարագիր ի Սիպերիա», հետագայում՝ «Սև հողեր», «Արտաշես աշխարհակալ», «Անկումն Արշակունի հարստության», «Թատրոն կամ թշվառներ» պիեսները, որոնք գրեթե բոլորը բեմադրվել են արևմտահայ բեմում: Նա հայ գրականության պատմության մեջ առավել մեծ տեղ ունի իր մի քանի տասնյակի հասնող քնարական բանաստեղծություններով, որոնց մի մասը թարգմանվել են ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, իտալերեն, իսպաներեն և այլ լեզուներով: Նրա չափածո և դրամատիկական երկերը, նամակները նախախորհրդային և խորհրդային տարիներին արժանացել են տասնյակ տպագրությունների: Խորհրդային շրջանում կատարված հրատարակություններից են՝ «Տաղեր» (Երևան, 1932), «Երկեր» (1947), «Տաղեր», «Երկերի ժողովածու» 2 հատորով, (1971-1972): Անցած մեկ դարի ընթացքում նրա մասին լույս են տեսել հարյուրավոր հոդվածներ, տասնյակ մենագրություններ, որոնցից են՝ Բարսեղ Էքսերճյան, «Ընդարձակ կենսագրություն բարեհիշատակ Պետրոս Դուրյանի» (Կ. Պոլիս, 1893), Արշակ Չոպանյան, «Պետրոս Դուրյան» (կենսագրական և քննադատական ուսումնասիրություն, Թիֆլիս, 1894, Երևան, 1967), Սիմոն Երեմյան, «Պետրոս Դուրյան, քննական ակնարկ իր կյանքին և գործին վրա» (Կ. Պոլիս, 1911), Սիմոն Հակոբյան, «Պետրոս Դուրյան. նրա կյանքն ու երկերը» (Վիեննա, 1922), Վ. Բերգիբաշյան, «Պետրոս Դուրյան» (Երևան, 1959), Ա. Շարուրյան, «Պետրոս Դուրյան» (1972), և այլն:

ԻՂՁՔ ԱՌ- ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Երբոր ցողին փաղփուն շիթերն գիշերվան
 Խոտի, թերթի, ծաղկի վըրա կը շողան,
 Երկինքն երբոր աստղեր փալփլին գիշերը՝
 Ցայտեն արցունք, կայծ իմ ցաված աչերը.

Ինչ, Հայաստան, քեզ մոռնալ...

Երբեք, այլ սև նոճի մ'ըլլալ, քեզ շո՛ւք տալ:

Զ'իս աստղագարդ երկին սփռփել չ'է կարող,
 Մասյաց սարին արտասվալից է նա քող,
 Ձեր հիշատակն ինձի համար հեշտագին՝
 Նըման կուսին սիրո առջի արցունքին.

Դամբանք, ավերք, Ձեզ մոռնալ...

Երբեք, այլ ուղիս մ'արցունք ըլլալ, Ձեզ թայց տալ:

Երկաթ, շղթա, զնդան, անդունդք ու վրհեր,
 Ամպրոպ ու շանթ, մահվան զանգակ ու ջահեր,
 Չ'է, չ'են կարող պահ մը Ձեր վառ հիշատակ
 Ծածկել սևի ու սոսկումի՝ վեմի տակ.

Ազատ օրեր, Ձեզ մոռնալ...

Երբեք, այլ հուր մ'ըլլալ և Ձեզ Հայո՛ն տալ:

Զվարթ բնության այն կամարներն ծաղկահյուս,
Բույր, կայծ ու գեղ, նայվածք, ժըպիտ սիրուհվույս,
Անուշ հովեր, արծաթ ալիք վըտակին
Ձեր հուրն սրտես պահ մը առնել չը կրցին.

Փառանց օրեր, Ձեզ մոռնանլ...

Երբեք, պատրույզ մ'ըլլալ այլ Ձեզ, ու լոյս տալ:

Արշալույսին տժգույն աստղեր երբ փալփլին,
Գողտըր գեղգեղն վարդակարոտ բուլբուլին,
Բնության դաշնակք, ո՛հ չ'են կրնար նվաճեր
Ձեր հառաչներն որով մռընչեն նոճիներ.

Սն սն օրեր, Ձեզ մոռնանլ...

Երբեք, արյուն մ'ըլլալ և Ձեզ կարմիր տալ:

Թերևս ժպտին Մաայաց մըթին սարերը,
Կամ արտասովին Սիպերիո սառերը,
Բայց սև հոգիք ու սև ճանկեր չ'են կրնար
Խեղդել իմ ձայնս, փշրել փըշոտ իմ քնար.

Արդարություն, քեզ մոռնանլ,

Երբեք, այլ սուր մ'ըլլալ, սրտեր քեզ մուտ տալ:

Մինչ ց'երբ գոչեմ, ձայնըս մեկը չը լըսեր,
Հայն յուր ժանգոտ շղթան երբեք չը սարսեր
Վայրկյան մ'ինձ հետ դեռ իրավունք չ'թոթովեց
Հայն զ'իս ծաղրեց, և ձայն մը զ'իս չը թովեց.

...Դեռ կը գոչեն Ձեզ, Հայեր,
Որ դամբանիս մեջ չը լըսեն Ձեր վայեր:

Հարուստն ու կղեր թե ազգ ըզգան ու վառին,
Թե «լույս և սեր» Հայ սրտերուն մեջ թառին,
Թե լուսո դարն երկնե «ազատ զավակներ»,
Թ'եղբայրության սիրո վառին կըրակներ,

Թեև ըլլամ ես մեռել,
Դամբանես դուրս կ'նետվիմ ԱԶԱՏ Հայն տեսնել:

1869

ՏՐՏՈՒՆԶՔ

Էհ, մնաք բարով, Աստված և արև,
Որ կը պըլպըլաք իմ հոգվույս վերև...
Աստղ մ'ալ ես կերթամ հավելուլ երկնից,
Աստղերն ինչ են որ, եթե ո՛չ անբիծ
Եվ թշվառ հոգվոց անեծք ողբագին,
Որ թըռիս այրել ճակատն երկնքին.
Այլ այն Աստուծույն՝ շանթերո՞ւ արմատ՝
Հավելուն զենքերն ու զարդերն հըրատ...
Այլ, ո՛հ, ինչ կ'ըսեմ... շանթահարե գիս,
Աստված, խոկն հըսկա փշրե հյուլեիս,
Որ ժպըրհի ձգտիլ, սուզիլ խորն երկնի,
Ելնել աստղերու սանդուղքն ասալի...
Ողջոյն քեզ, Աստված, դողդոջ էակին,
Շողին, փըթիթին, ավլույն ու վանկին,
Դու որ ճակտիս վարդն և բոցն աչերուս
Խլեցիր թրթռումս շրթանց, թռիչն հոգվույս,
Անպ տըվիր աչացս, հևք տըվիր սրտիս,
Ըսիր մահվան դուռն ինձ պիտի ժպտիս,
Անշուշտ ինձ կյանք մը կազմած ես ետքի,
Կյանք մ'անհուն շողի, բույրի, աղոթքի.
Իսկ թե կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
Հոս մառախուղի մեջ համր անշըշունջ,
Այժմեն թո՛ղ որ շանթ մ'ըլլամ դակահար,
Պլըրվիմ անվանդ մոնչեմ անդադար,
Թող անեծք մըլլամ քու կողըդ խըրիմ,
Թող հորջորջեմ քեզ «Աստված ռխերիմ»:

Ո՛հ, կը դողդոջեմ, տոժգույն եմ, տժգո՛ւյն,
Փըրփըրի ներսըս դըժոխքի մ'հանգույն¹...

---

1 հանգույն – նման, իբրև

Հառաչ մ'են հեծող նոճերու մեջ սև,
Թափելու մոտ չոր աշնան մեկ տերև...
Ո՛հ, կայծ տըվե՞ք ինձ, կայծ տըվե՞ք, ապրի՛մ.
Ի՛նչ, երազե վերջ գրկել ցուրտ շիրիմ...
Այս ճակատագիրն ի՛նչ սև է, Աստված,
Արդյոք դամբանի մրուրո՞վ է գծված...
Ո՛հ, տըվե՞ք հոգվույս կրակի մի կաթիլ,
Սիրել կ'ուզեմ դեռ ապրիլ ու ապրիլ.
Երկնքի աստղեր, հոգվույս մեջ ընկե՞ք,
Կայծ տըվե՞ք, կյանք՝ ձեր սիրահարին հեք:
Գարունն ո՛չ մեկ վարդ ճակտիս դալկահար՝
Ո՛չ երկնի շողերն ժըպիտ մ'ինձ չեն տար:
Գիշերն միշտ դագաղս, աստղերը՝ ջահեր,
Լուսինն հար կուլա, խուզարկե վըհեր:
Կ'ըլլան մարդիկ, որ լացող մը չունին,
Անոր համար Նա դըրավ այդ լուսին.
Եվ մահամերձն ալ կուզե երկու բան,
Նախ՝ կյանքը, վերջը՝ լացող մ'իր վըրան:
Ի զո՛ր գըրեցին աստղերն ինձի «սեր»,
Եվ ի զո՛ր ուսույց բուլբուլն ինձ «սիրել»,
Ի զո՛ր սյուքեր «սեր» ինձ ներշնչեցին,
Եվ զիս նորատի ցուցուց ջինջ ալին,
Ի զո՛ր թավուտքներ լըռեցին իմ շուրջ,
Գաղտնապահ տերևք չառին երբե՞ք շունչ,
Որ չը խըռովին երագքըս վըսեմ,
Թույլ տըվին որ միշտ ըզնե երագեմ,
Եվ ի զո՛ր ծաղկունք, փրթիթներ գարնան,
Միշտ խնկարկեցին խոկմանցըս խորան...
Ո՛հ, նոքա ամենքը զիս ծաղրեր են...
Աստուծո ծաղրն է Աշխարհ ալ արդեն...

ԼՃԱԿ

Ինչո՞ւ ապշած ես, լըճակ,
Ու չ'են խայտար քու այլակք,
Միթե հայլվույդ մեջ անձկավ՝
Գեղուհի՞ մը նայեցավ:

Եվ կամ միթե կըզմայլի՞ն
Այլակքդ երկնի կապույտին,
Եվ այն ամպոց լուսափթիթ,
Որք նըմանին փրփուրքիդ:

Մելամաղձոտ լըճակդ իմ,
Քեզ հետ ըլլանք մըտերիմ,
Սիրեմ քեզի պես ես ալ
Գրավվիլ, լըռել ու խոկալ:

Որքան ունիս դու ալի՝
Ճակատս այնքան խոկ ունի,
Որքան ունիս դու փրփուր՝
Սիրոս այնքան խոց ունի բյուր:

Այլ եթե գոգդ ալ թափին
Բույլքն աստեղաց երկնքին,
Նըմանիլ չ'ես կրնար դուն
Հոգվույս՝ որ է բոց անհուն:

Հող աստղերը չ'են մեռնիր,
Ծաղիկներն հող չ'են թոռմիր,

---

1 անձկավ – կարոտով, տենչանքով, փափագով

Անպերը չեն թրջեր հող,
Երբ խաղաղ եք դու և օդ:

Լրճակ, դու ես թագուհիս,
Ջի թ'հովե մ'ալ խորշոմիս,
Դարձյալ խորքիդ մեջ խրոով
Ջ'իս կը պահես դողդղալով:

Շատերը գիս մերժեցին,
«Քնար մ'ունի սուկ» – ըսին.
Մին՝ «դողդոջ է, գույն չունի»–
Մյուսն ալ ըսավ – կը մեռնի:

Ոչ ոք ըսավ – «Ըն տըղա,
Արդյոք ինչո՞ւ կը մըխա,
Թերևս ըլլա գեղանի,
Թե որ սիրեմ, չը մեռնի:

Ոչ ոք ըսավ – «Սա տըղին
Պատռննք սիրտը տըրտմագին,
Նայինք ինչէ՞ր գրված կան...»
– Հոն հրդեհ կա, ոչ մատյան:

Հոն կա մոխիր... հիշատակ...
Այակքդ հուզին թող, լրճակ,
Ջի քու խորքիդ մեջ անձկավ
Հուսահատ մը նայեցավ...

ԻՄ ՅԱՎԸ

Սուրբ տենչերով լոկ ծարաված՝
Ցամաք գտնել աղբերքն յամայր,
Ցամքիլ ծաղիկ հասակի մեջ,
Ո՛հ, չ'է այնչափ ցավ ինձ համար:

Ջերմ համբույրով մը դեռ չ'այրած
Սա ցուրտ ճակատըս դալկահար՝
Հանգչեցունել հողե բարձին,
Ո՛հ, չ'է այնչափ ցավ ինձ համար:

Դեռ չը գրկած էակ – փունջ մը
Ժըպտե, գեղե, հուրե շաղյալ՝
Գրկել սա ցուրտ հողակույտը,
Ո՛հ, չ'է այնչափ ցավ ինձ համար:

Քաղցր երագով մ'հրդի մրափ մը
Չ'անդորրած գլուխս մըրկահար՝
Նսջել հողե վերմակի տակ,
Ո՛հ, չ'է այնչափ ցավ ինձ համար:

Հագնիլ հյուղին մուր-անունը,
Ծըծել նորա մըրուր-օդն հար,
Միշտ ցավիլը միանգամայն,
Ո՛հ, չ'է անչափ ցավ ինձ համար:

Հեզ մարդկության մեկ ոստը գոս՝
Հայրենիք մը ունիմ թըշվառ,
Չ'օգնած անոր՝ մեռնիլ աննշան,
Ո՛հ, այս, է սոսկ ցավ ինձ համար:

ՍԻՐԵԼ

Բույլ մը նայվածք, փունջ մը ժըպիտ,
Քուրա մը խոսք դյուրեց իմ սիրտ:

Ես ուզեցի լուռ մենանալ,
Սիրել փըթիթք, խորշեր թավուտ,
Սիրել կայծերն երկնի կապույտ,
Առտըվան շաղն, իրիկվան բալ,
Ճակատագրիս սև գիծ կարդալ,
Խոկալ, սուզիլ, ըզմայլիլ սուտ:

Ո՛հ, խուրձ մը վարս, եղեմ մը շունչ,
Շրջագգեստ մը շրջեց իմ շուրջ:

Ես ուզեցի լոկ ու մինակ
Սրտակցիլ ջինջ վըտակին հետ,
Հիշատակի չունի նա հետ,
Սիրտ մ'որուն մինչ սուզիմ հատակ,
Գտնեմ զ'իս հոն տժգույն, հստակ,
Գաղտնիք մ'ը ունի-այն՝ անթիվ վետ:

Եթեր մը տրոփ սրտի լսեցի,
Հծծեց.- «Կուզես սիրտ, եկ ինձի»:

Ես ուզեցի սիրել զեփյուռ,
Որ երկնքեն թռչի բեկբեկ,
Նա չը սիրեր խոցել երբեք,
Հոգի՛ մ'որուն գաղտնիքն է բույր,
Գիտե շոյել երազներ բյուր,

Երկնի բույրն յ'հուշ կ'ածեն առ հեք:

Ո՛հ, փունջ մը բոց փըսփըսաց ինձ. –
«Կ'ուզե՞ս պաշտել հոգի մ'անբիծ»:

Ես ուզեցի քընարով մի
Լոկ սիրել հոս, հոս դալկահար,
Պաշտել, գրկել միայն քընար,
Սիրող էակ ճանչել գ'անի,
Ըստ իմ քըմաց լարել աղի,
Եվ սրտակցիլ սիրողաբար:

Նե մոտեցավ հուշիկ, ըսավ.
– Քնարդ է ցուրտ, սիրտ, ու սերըդ՝ ցավ:

Թոթվեց թևերն հոգիս մոլար,
Ճանչեց ըզնե՝ գեղ ու կրակ,
Սիրտն անապակ, ինչպես վտակ,
Անմեղ՝ ինչպես սյուք դալկահար,
Հավատարիմ՝ ինչպես քնար,
Հրաժեշտ տրվավ կյանքի մենակ:

Բույլ մը նայվածք, փունջ մը ժըպիտ,
Քուրա մը խոսք դյուրեց իմ սիրտ:

1871

ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթե տժգույն մահու հրեշտակ
Անհուն ժպտով մ'իջնե իմ դեմ...
Շոգիանան ցավքս ու հոգիս,
Գիտցե՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթե սընարըս՝ իմ տիպար
Մոմ մը վըտիտ ու մահադեմ
Ո՛հ, նըշուլե ցուրտ ճառագայթ,
Գիտցե՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթե ճակտովս արտոսրագօծ
Զի՛ս պատանի մեջ ցուրտ զերթ վեմ
Փաթթեն, դընեն սև դագաղը,
Գիտցե՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթե հընչե տխուր կոչնակ,
Թրթռուն ծիծաղն մահու դժխեմ,
Դագաղս առնե իր համըր քայլ,
Գիտցե՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթե մարդիկն այն մահերգակ,
Որք սև ունին և խոժոր դեմ՝
Համասըփոեն խունկ ու աղոթք,
Գիտցե՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթե հարդարեն իմ հողակույտ,
Եվ հեծեծմամբ ու սըգալեն

Իմ սիրելիքը բաժնրվին,
Գիտցե՛ք որ դեռ կենդանի եմ:

Իսկ աննըշան եթե մնա
Երկրի մեկ խորշն հողակույտն իմ,
Եվ հիշատակս ալ թառամի,
Ա՛հ, այն ատեն ես կը մեռնի՛մ:

1871

ԻՆՉ ԿՂՍԵՆ

Ինծի կ'ըսեն. «Ինչո՞ւ լուռ ես».—
«Ո՛հ, միթե բառ կամ խոսք ունի՛
Արշալույսը, որ կը բռնակի,
Ջի անհուն է այն ալ ինձ պես»:

Ինծի կ'ըսեն. «Միշտ տխուր ես».—
«Ինչպես չըլլամ, մեկիկ մեկիկ
Թորթափեցան գլխուս աստղիկք...
Արշալույս մը չ'անցավ սրբոտես»:

Ինծի կ'ըսեն. «Կրակոտ չ'ես,
Լըճակի մը պես ես մեռած,
Դալկահար դեմքդ ու հայեցված»:—
«Ո՛հ, հատակն են իմ փրփուրներս»:

Ես ինձ կ'ըսեմ — ժամդ է հասեր,
Քու երկրորդ սև մորդ գընա գոգ,
Գերեզման, հո՛ն գտնես դու գոգ
Վարդեր, թրթռում, թռիչ ու աստղեր...»:

1871

ՄՆԱՍ ԲԱՐՅԱՎ

Առտու մը դեռ մթնշաղ՝
Կը ծավալեր շող ու շաղ,
Ծաղկանց մեջ քեզ տեսա ես,
Կը ժպտեիր լուսնո պես:

Աչերդ սիրո ատրուշան,
Մատներդ էին գիրգ շուշան,
Այտերդ վարդի նոր թերթեր,
Նայվածքեդ ծներ նոր եթեր:

Սիրտս թռավ ոտքիդ տակ,
Սիրեցի քեզ, իմ հրեշտակ...
Սիրով եղան ձյուն մազեր,
Ըսին՝ կյանքը երազ էր:

Մինչդեռ դու չես սիրեր զիս,
Մ'իշխեր գոնե տկար սրտիս.
Ուր որ երթամ, դեմքդ ինձ հետ՝
Նայվածք չէ այդ... մահնու նետ:

Երբ անտառին խորըն նսեմ
Կերթամ լալ՝ լուռ մենաձեմ,
Դարձյալ հոն կը գտնես զիս,
Տերևներեն կխոսիս:

Երբ առվակին եզերքը
Նըստիմ սփոփել իմ վերքը՝
Դարձյալ դու կը գտնես զիս,
Այլաց մեջեն կը ժպտիս:

Երբ լեռները կը փախչին,
Որ չը տեսնենք քեզ, հանգչին,
Հողմույն մեջեն կը խոսիս,
Թե՛ դու բնավ չե՛ս սիրեր զիս:

Լուսնի լույսով գիշերը
Երբ ցողեն իմ աչերը,
Դարձյալ դու կը գտնես զիս,
Աստղերուն մեջ կը ժպտիս:

Իսկ գերեզման երբ մտնեն,
Քեզ հոն պիտի չը գտնեն...
Մնաս բարյանվ... հայրուհիս,
Անգնիթ, արցունք մ'ալ չունիս:

ԴՐԺԵԼ

Փունջ մը կնճիռ, բույլ մը կայծակ,
Դրժոխք մ'անեծք խոցեց հոգյակս:

Ես ուզեցի պաշտել ըզնե,
Սիրել ժպիտքն՝ փրթիթք անհուն,
Սիրել աստղերն սև աչերուն
Եվ այն խոկումն, որ մըթագնե
Պայծառ ճակատը՝ այն ամպըն է
Որ կ'ըշպարե դեմքը լուսնույն:

Գիշեր մը սուգ, անդունդ մ'հառաջ՝
Հուզեց ներա հոգին ու լանջ:

Ես ուզեցի միշտ քովն ըլլալ,
Մըտիկ ընել թնդյուն սրտին,
Շնչել, խմել ներա հոգին,
Եվ շոշափել լոկ ձյունափայլ
Ծոծորակին վըրա ծալ-ծալ
Թափող վարսից այլակք ծրփին:

Օվկեան մը տրտունջ լսեցի,
«Զ'իս կընեղեն». — հրծծեց ինծի:

Ես ուզեցի քրնար մ'ըլլալ
Ներա ձեռքին տակ հևացող,
Ներա հոգվույն խորն հիացող
Թեթև պատկեր մ'ըլլալ շարժյալ,
Մոռնալ գիս, լոկ ըզնե խոկալ՝
Կ'վառե երագ մ'որուն մեկ շող:

Ամպրոպ մը սաստ ցընցեց հոգիս,
Գոչեց. «Սիրել չ'են կրնար զ'իս»:

Ի զո՛ր սիրտըս մըխաց առջին՝
Խնկարկելու սիրտն անապատ,
Յուցի իրեն ճակատս գունատ,
Կուրծըս գոգած՝ մառն իմ աչքին,
Ի զո՛ր շուրթերս դողդոջեցին,
Զ'ինքը սիրելիս հծծեցին յայտ:

Նե հեռացավ ինձմե, ըսավ՝
— «Բավ սիրեցի քեզ, մնաս բարյավ»:

Որոտացին խոկմանցս ամպեր,
Կայծակնահար ըրին հոգիս,
Մոխիր դարձան երազներս յ'իս,
Ճակատագիրս խնծողաց ի վեր,
Խորշ մը կար որ զ'իս չը ծաղրեր,
Այն՝ լուռ փոսն էր գերեզմանիս...

Փունջ մը կնձիռ, բույլ մը կայծակ,
Դժոխք մ'անեծք խոցեց հոգյակս...

1871

ՆԵՐԱ ՀԵՏ

Համբույր մ'առի ներանե,
Համբո՛ւյր մ'անհուն գորովի,
Երբ կարմիր շողք մարեին
Հորիզոնին վերևի:

Ձեռքըս տարավ կուրծին՝ հոն
Սիրո երկին մ'որոտար,
Թոշնեցա գիրկն ես իբրև
Համբույր մ'անհուն, դավկահար:

Նե գ'իս իր քով նըստեցուց
Գորգի վըրա դավարյա.
Հուսկ ճաճանչ մը կ'ալալար
Ներա դիմացը վըրա:

Թոթովեցի... դողացի...
Առի համբույր անհամար.
«Խոսինք» ըսավ – ճի խոսի՛լ,
Հատնիլ է լոկ ինձ համար:

Աչերու բոցն երբ մարի,
Դադրի տըրոփն երբ սրտին,
Լոկ այն ատեն հարկ է որ
Անգոր շուրթերը խոսին

Հուր հորիզոնն մարեցավ,
Երկինքն աստղեր փթթեցան,

Համբույր մ'առի դարձյալ ես
Հանուն աստեղց ցիրևցան:

Նե թողուց որ վարսքն ազատ
Մյուքը դեպ յ'իս բերելով
Միշտ հովահրե բռռնկած
Ճակատըս զով բույրերով:

Ո՛հ, այս ժամը ոսկեգօծ
Անշուշտ սահած, թրռած է
Ճակատագրին անողորմ
Սև ձեռքերեն երկաթե:

Մեր համբույրներն պահեցին
Տերևները խարշափմամբ,
Եվ շողերու տըվին շուք
Աստղերն երկնից այն անամպ:

Ձեռք վերցուցինք աստղերուն,
Մեր ուխտեցինք իրարու,
Դողդըղացին աստղերն ալ
Մեր երդումեն ահարկու:

Լըսեց երկինք մեր ջերմ ուխտ,
Աստղեր սրսկեց ի գորով,
Բնությունն եղավ պըսակիչ,
Մեզ պըսակեց աստղերով...

ԶՂԶՈՒՄ

Օր մը վերջը
Երեկ երբ պաղ քրտանց մեջ
Սև մըրափ մը կ'ամենեի,
Եվ թռչնած գույգ մը վարդեր
Այտերուս վրա կ'այրեին,
Անշուշտ ճակտիս վրա մահու
Դալկություն մը կը պլպլար,
Եվ մահու թռիչ մ'ունեի,
Լըսեցի մորս հեծեծում...
Բացի աչերըս խոնջած,
Մորըս արտոսը՜ տեսի՛...
Ո՛հ, ճշմարիտ գորովի
Մարգարիտներ սուտ ու կեղծ...
Մայրըս անհոնն ցավ մ'ունեի,
Այն սև ցավը էս էի...
Ա՛հ, գըլուխըս փոթորկեց...
Այս սև հեղեղն տըվի դուրս...
Ո՛հ, ներե՛ ինձ, Աստված իմ,
Մորըս արտոսը տեսի՛...

1871

ԵՐԳ ՄԱՐՏԻՆ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

Արի՛ք, որդի՛ք Արարատյան,
Նըսեմ ճակատք ցայտեն՛ն թող շանթ,
Դողդոջ ձեռաց մեջ սուր ցոլան,
Արդար վրիժուց ժամն հասավ արդ,
Փշրի՛ Պարսկին անդուլ կացին,
Հայք բավ լացին.
Մեռնի՛նք Մասյաց շուքերուն տակ,
Հավերժ կանգնենք հաղթանակ,
Օ՛ն, ազատ ըլլանք
Եվ Հայաստան մեր,
Թող տան արձագանք
Մասիք անվեհեր.
Մեռնի՛նք յ'Արտազ՝ Տղմուտի մոտ,
Ուսկից ծագի մեզ առավոտ:
Մեր սուսերց փայլեն
Սասանին Սասանք,
Մեր ամեն քայլեն
Ծագի հաղթանակ:

1869

ՆԵ

Վարդը գարնայնի
Թե կույսին տիպար
Այտերուն չ'ըլլար՝
Ո՞վ կ'հարգեր զ'անի:

Թե չը նմաներ
Կապույտն եթերաց
Կույսին աչերաց՝
Երկինք ո՞վ կ'նայեր:

Թե կույսը չ'ըլլար
Միրուն ու անբիծ,
Աստվածն այն երկնից
Մարդ ո՞ր կը կարդար:

1871

ԻՑԻՎ ԹԵ

Ո՛հ, ի՞նչ ես դու, սէր, երկնի հուր կամ ժրպիտ...
Զ՛ունի երկին աչացոյ կայծերն ու կապույտ,
Վարդը չ՛ունի քու լանջոյ ամբիծ, լուսափթիթ,
Զ՛ունի լուսինն վարդերն շիկնոտ այտերուդ:

Գիշերն երկնի կայծից, լուսնոյն տխրադեմ,
Ցերեկն արագ, ծաղկանց ժպտիս... մեկնոն գեթ...
Իսկ քեզ համար ես արցունքով կ՛աղոթեմ,
Դու չ՛ես շնորհեր նայվածք մ՛ինձ հուր աչերեդ:

Արդոյք էմկ մ՛ես թե երկնի գըվարթուն,
Կը նախասնձին փայլիդ վըրա վարդ, լուսնակ
Ձայնիկդ ապշած լըսելով քաղցր ու թրթրուն՝
Նոճերու մեջ կ՛սըգա լըռիկ լուսինյակ:

Ծնեի իցիվ թ՛հեացող հով մ՛անուշիկ,
Եվ գգվելով երագք ճակտիդ այդ անսուգ՝
Տայի շունչըս շուրթերուդ մեջ ես հուշիկ,
Լոկ սրբելով՝ եթե շողար աչքդ արտսուք:

Պարտեզդ իցիվ թե փթթեի վարդ լացող,
Եվ երբ գայիր այգուն շաղին ժպտով պերձ՝
Գունովս ներկել այտերդ, թափել գոգդ իմ ցող,
Թոռմեի գիրգ՝ ձեռքըդ տայի կյանքիս վերջ:

Բխեի ես իցիվ թ՛առու մը վըճիտ,
Եվ երբ հուշիկ նստած մոտ իմ եգերքին,

---

1 գիրգ – փափուկ, նուրբ

Ցոլանար իմ հայելվուն մեջ քու ժրպիտ՝
Պղտորելով կապույտ ալիքս՝ ցամքեին:

Ա՛հ, իցի՛վ թե լինեի ես ճառագայթ,
Շողշողայի դեմքիդ վըրա վայրիկ մի,
Խարեի քեզ թ'ես ավելի գեղազարդ,
Ի'անուշաբույր մազերուդ մեջ մարեի:

Այլ ո՛չ, անգո՛ւթ, եթե տըվիր մեկուն սեր,
Իցի՛վ թ'անոր գերեզմանին քարն լինիմ,
Եվ դու թոշնած գաս շնչե՛լ շուրջս... արտասվե՛լ...
Քեզ հըպելու համար հարկ լոկ գոլ շիրիմ...

1867

ՍԻՐԵՑԻ ՔԵԶ

Շաղի, շողի ժամք էին.
Վարդից հրդեհ կար յ'երկին՝
Փոխան¹ ամպոց հուր հյուսքի.
Տեղանր մարգրիտ և ոսկի:

Թավուտքի մը խոր ծաղկոտ
Ընկողմանած նըվաղկոտ՝
Կը հևայիր դու տժգույն,
Ամրան սյուքի մը հանգույն:

Աչերդ սիրո Ատրուշան...
Եվ մատներովդ զերթ շուշան՝
Կը փետտեիր ծաղիկ մի,
Հառած շողից աչքդ երկնի:

Հիանայի թե ինչպես
Փետտել թերթեր վարդին վես՝
Եվ թափթըփել քու գիրգ գիրկ
Կը զորեին մատներդ գիրգ:

Եվ նըվաղկոտ այդ աչեր
Նըշուլեին նոր եթեր,
Եթեր մ'աստեղց ուր փոխան
Հրաշեկ սլաքք կը շողան:

Ըրիր աչացդ մեկ կայծին
Եվ մեկ վանկիդ զ'իս գերին,
Շղթայեցիր զ'իս, անգո՛ւթ,
Նշույլներովն վեհ հոգվույդ:

---

¹ փաղփուն – փայլփլող, պսպղուն

Թող սիրտս, ինձմե գնա հեռի,
Չ'ուզեմ հոգվույս թագուհի
Քեզ, որուն կուրծն վարդի թերթ,
Այլ կըրանիտ սիրտն է գեթ:

Դու, որ գիտես լոկ բուրել,
Գիրգ սրտերու վերք փորել,
Եվ կը սիրես, երբ կարի՛
Քեզ պաշտող սիրտն արյունի:

Թավուտքի մը շուք նըսեմ
Երբոր մենիկ արտասվեմ,
Հոն ես դու, կը գտնես զ'իս,
Տերևներէն կը խոսիս:

Երբ առվակին մեջ փաղփուն
Կ'ուզեմ մոռնալ դեմքըդ, դուն
Դարձյալ հոն կը գտնես զ'իս,
Ալիներէն կը ժպտիս:

Երբ կը փախչիմ ժայռ ու սար՝
Ջախջախել սիրտս և քնար,
Հովին մեջեն միշտ մնչես՝
Թե դու բնավ զ'իս սիրած չ'ես:

Գրկեմ սրտովս արդ ցուրտ հող,
Ի'սլ չը դիպիմ քեզի թող.
Կույս մ'է նաև գերեզման...
Կամ խորունկ սիրտ մ'անոր նման...

ԶՆԵ ՊԱՇՏԵՄ

Ճառագայթի ու վարդի
Փթթումներով վեհապանձ՝
Ես չը սիրեմ սա դեմքը
Սիրո ժպտով մը օծած:

Ես չը սիրեմ, երբ կույսի մ՝
Աչերը զ՝իս բուրվառեն՝
Զերթ հուր ամպոց զույգ մը հյուս
Հոնիցը տակ մեղմորեն:

Գիսաստղի պես հերարձակ՝
Ես չսիրեմ սա վրձիտ
Կույսն, ոյր դեմքեն կը փթթին
Լուսնի դալուկն ու ժըպիտ:

Ես չը սիրեմ՝ հանդիպիմ
Երբ կույսի մը հեզանազ,
Որ եդեմ մը կը բուրե,
Կ՛վառե երկինք մը երազ:

Ես չը սիրեմ սա կապույտ
Զույգ մ՝երկիններն՝¹ գինովցած,
Ոյր մեկուն մեջ պաշտի նա,
Եվ մյուսին մեջ ալ Աստված:

Ես չը սիրեմ սա օտար
Ժըպիտները հուսաշող,

---

1 <Աչքի նմանությամբ առնված>

Որք ծաղիկներ են սուտ սուկ
Սրտի անդունդը ծածկող:

Ես կը պաշտեմ զ'իմ Պ...
Ինձ կը բավե իր սրտին
Մեկ ճառագայթը միայն,
Եվ մեկ վարդն իր ժլպիտին:

Թեև սև աչքն հեղեղեն
Անթիվ աստեղց միշտ բույլեր՝
Իր սև հոնից շուքին տակ՝
Զ'որս ութ օրն է Նա գըծեր:

Լուսինը ո՛չ ներա վարդն,
Եվ ոչ ալ վարդը ունի
Ճառագայթումը ներա,
Ճառագայթո՞ւմ սիրողի:

Ես դողդողամ իր վըրա,
Նե իմ վըրա գորովի,
Իսկ թե մոռնամ զ'իս օր մը...
Ա՛հ, այն օրը քանր կտրի...:

1871

ՀԱՅՈՒՆ

Աշնան մեջ էր, երեկո մը
Վերադարձիս յՅուսկյուտար,
Օդը պարզ էր, հողմը մեղմիկ,
Ծովուն ջուրերն ալ հանդարտիկ:

Շոգենավին սարավանդը
Նըստած անկյուն մ'առանձնակի՝
Ուշադրությամբ ես նույն օրվան
Լըրագիրները կարդայի:

Մեկ մ'ալ հանկարծ սանդուխեն
Վեր ելնելու ոտնաձայն մը
Շըփոթեց գիս և աչերս
Դարձուցի դեպ յայն կողմը:

Հայուհի մ'էր վեր ելնողն,
Բարձրահասակ և գեղադեմ.
Անցավ մոտես նե սիգաճեմ,
Նստավ անկյուն մ'ինձ դեմ առ դեմ:

Ո՛հ, կարծես թե նե երկնային
Ջրվարթոսն մ'էր վար իջած՝
Լույս սփռելու, սեր բուրելու,
Խըռովելու սրտերն այրած:

Այլ չըզիտեմ թե ինչո՞ւ
Կրկին աչերըս հառած՝
Իմ թերթիկիս վըրա միշտ՝
Սիրտս էր ամբողջ խըռոված:

Մինչև մեկ մ'ալ նավաստին
Խռպոտ ձայնով մը գալով մոտ,
Ըսավ. «Հասանք յՅուսկյուտար,
Ալ ի՞նչ նստեր ես դու հող»:

Վեր վերցուցի աչերըս,
Ոչ ոք տեսի մեջ նավին.
Մինակ էինք երկուքնիս,
Մեկ մ'ես, մեկ մ'ալ... նավաստին:

**ՎԱՐԴ ԵՎ ՇՈՒՇԱՆ ԿԱՄ
ՀՈՎԻՎՔ ՄԱՍՅԱՑ**

Թատրերգություն երգախառն ի չորս արարվածս

Սկյուտար, 1867

ԱՆՁԻՆՔ

ՊԱՐԵՏ, ագարակապետ
ՎԱՐԴ, որդին
ՇՈՒՇԱՆ, Պարետի որդեգրուհին
ՄԱՐԻԱՄ, մուրացիկ կին
ՍՈՒՐՄԱԿ, ավազակ
ՏԻՐԱՆ, բարեկամը
ԳՈՒՐԳԵՆ, երկրագործ
ԳԵՂԱՄ, Սուրմակա որդին
ՀՈՎԻՎ ՄԸ

ԱՐԱՐՎԱԾ Ա

Գիշեր է.— Դաշտավայր մը.— Խորը լուսնով
լուսավորված անբառ մը.— Տեսարանին աջ կողմեն
առվակ մը կը սահի, ձախ կողմը փոս մը կա:

Տեսիլ Ա

Սուրմակ (առանձին)

Ահա գեղեցիկ գիշեր մը, որ ոճրագործին համար վայրկենա-
կան զմայլելի երազ մ'է, իր խիղճը արթնությունն է, որ այն
երազը կը փարսաբե. խիղճը, կ'ըսեն, թե այս երջանիկ գիշերը
անմեղներուն համար է. երկնից սիրուն թագուհին անգամ
հայրասպան եղեռնագործին դաբավոր մը կը թվի, իսկ անմեղին
համար՝ սիրո Աստվածուհի մը... ո՞ր գացիր մանկությունն,
վաղանցուկ արշալոյս մ'էիր, որ սահեցար և կենացու երջանիկ
օրերն ալ քեզի հետ խավարեցան... Մանկությանս արեն
կյանքն ու մահը, երկուքն ալ լուսաթև հրեշտակներ էին,
երկուքն ալ կը ժպտեին երեսս, երբ երիտասարդությունը
հասավ, մահվան դեմքը փոխվեցավ և սուկալի կերպարանք
մ'առավ, մահն արեցի և կյանքը սիրեցի... աղետալի սեր մը
ծնավ սրտիս մեջ՝ Կոստանք մը, որ իբրև սև պարվար մը կը
դարձվի խղճիս առջև... ամեն բան կը լմննա... ինչքա գլուխս
կու գա, Կենսեմ ուրիցս Կոստանք անմեղ կին մը, գունապ և խոժոռ
դեմք մը և կը լսեմ անեճք մրմնջող ձայն մը... Խնջ է եղեր ուրեմն
հեշտությունը, զեհյոռ մը որ հրապասպ սիրտ մը զովացնելով և
իր հետքին վրա արցունք սփռելով կը սահի, որուն զովությունը
մանրերկրորդ¹ մը կը փռե... Բայց որչափ ալ փռե դարձյալ այն
զեհյոռին կը փռնչանք... ուրեմն կը սիրեմ ես և թող սիրվիմ...
ուրնաձայն մը կա... անշուշտ ճամփորդ մ'է... քաջություն:

1 մանրերկրորդ – ակնթարթ

Տեսիլ Բ

Սուրմակ և Գեղամ

ԳԵՂԱՄ. — *(աջ գալով)* Ո՛հ, այո՛, դառն է այս սերը:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — *(դաշոյն ի ձեռին մուրենալով)* Քսակդ կամ կյանքդ...

ԳԵՂԱՄ. — Ի՛նչ քսակ կը խնդրես ինձմե, խեղճ ավազակ...
Ես միայն վշտահար սիրտ մ'ունիմ...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Ես անանկ բաներու ականջ չեմ կախեր...
քսակդ կամ կյանքդ...

ԳԵՂԱՄ. — Ուրեմն մեռցո՛ւր զիս... բայց գիտցիր, որ բան մը չունիմ... Եթե որք, խղճալի ու թափառական երիտասարդի մը արյանը ծարավի ես՝ խողխողե զիս և իմ արյունվա դիակս տարածե անոր առջևը, զոր ես կը սիրեմ ի բոլոր սրտե:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — *(մեկնաւի)* Խեղճ տղա, յուր խոսքերը սիրտս կը շարժեն, չեմ համարձակիր ձեռք վերցնել իր վրա, կարծես թե աներևույթ ձեռք մը զիս կը բռնե:

ԳԵՂԱՄ. — Ի՛նչ վճռեցիր, ո՛վ ավազակ...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Գնա՛, կը գթամ քեզի...

ԳԵՂԱՄ. — Կը գթանա... ո՛հ, շնորհակալ եմ, վասնզի դեռ հուստ փոքրիկ նշույլ մը ունիմ խավար երկնքիս երեսը, որն որ ամպե այունի մը պէս զիս լեռնե լեռ կառաջնորդե. անհ, Աստուծո սիրույն համար ըլլա, եթե Մարիամ անուն հերարձակ կին մը տեսնես, որ որդի մը կը փնտռե Գեղամ անվամբ, ըսե իրեն, թե իր որդին թշվառ է և քիչ առենեն պիտի մեռնի՝ անիծելով միշտ յուր հայրը, ինչպէս որ ինքը պատվիրած էր ինձ:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — *(սարսափած, մեկնաւի)* Ո՛վ երկինք, որդիս է... քիչ մնաց որ որդվույս արյունն ալ պիտի թափեի *(բարձր)*

գնան, գնան, խեղճ տղա, բայց մի՛ անհիծեր քու հայրդ...
(*մեկուսի*) քու հայրդ ալ թշվառ է, բայց անհիծապարտ:

ԳԵՂԱՄ. — Շուշան, Շուշան, քեզի համար է որ մեռնիլ
կուզեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Շուշան ըսիր:

ԳԵՂԱՄ. — Այն քաղցր հովվուհվույն անունն է, գոր ես կը
սիրեմ:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Որդիս իմ հակառակորդս (*բարձր*). անհ,
հեռացիր շուտ այս տեղեն, վասնզի կրնա ըլլալ որ
վտանգ մը պատահի քեզի (*Գեղամ փխրությամբ կը
հեռանա*): Ո՛հ, ինչ եմ ես աշխարհիս վրա. անծիծից
նպատակ մը, ամենքը զիս կանհիծեն... բայց դարձյալ
սիրտս չը դողար ոճիրներ գործելու... ոտքի ձայն
մը կա... ուրիշ ձամբորդ մ'է անշուշտ, այս անգամ
պահվըտիմ... (*Կը պահվըտի*):

Տեսիլ Գ

Սուրմակ (պահվըտած) և Տիրան

ՏԻՐԱՆ.— (*ձախ կողմեն կերևա, չորս դին կը զննե և
Սուրմակը չի տեսներ*) Դեռ չէ եկեր, զինքը պիտի
մատնեն... ատենն մը ի վեր է, որ իր հորը Վահրամ
նախարարին սպաննիչը կը փնտռեին, չը գիտեն, թե
իր հարազատ որդին է: Դատարանը մեծ գումար մը
կը խոստանա զայն մատնողին... պատրաստ ստակ ո՞վ
չուզեր ձեռք բերել:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Երդմնագանց վատ, զքեզ ճշմարիտ բարեկամ
մը կը կարծեի:

ՏԻՐԱՆ. — (*Մեկուսի*) Ինքն է... մատնվեցա...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Տիրան, ստակի համար քու վաղեմի բարեկամդ մատնել... միտքդ բեր Անիի հազար ու մեկ եկեղեցիներուն վրա ըրած երդումդ, դու ալ իմ ոճրիս գործակից ես, մանավանդ որ դու դրդեցիր զիս... եթե կ'ուզես ինձի հետ բանտարկիլ կամ մեռնիլ կ'ուզես՝ մատնե զիս:

ՏԻՐԱՆ. — *(Կեղծ)* Հիրավի ճշմարիտ բարեկամ մ'ես եղեր, ես այս առթիվ զքեզ փորձել ուզեցի, թե տեսնեմ ոչինչ խոսքի մը համար բարեկամիդ կենացը կը դավէս... այս բանը գիտնալու:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Մատնվեցա՛ր, անմիտ, *(բարձր)* բարեկամ մը ինքն է իմ թշվառությանս պատճառը... եթե դու չըլլայիր, Տիրան, ես հիմա հանգիստ քուն կը քնանայի, դու զիս ոճրագործ ըրիր քու հանգստյանդ համար... մինչև անգամ ալ ավազակություն ընելու ստիպեցիր զիս, ուսկից շահ մ'ալ չկա, և վերջապես իմ կյանքս քուկինիդ հետ զուգակշիռ ըրիր... հիմա երկինք գլխուս վերև դահիճ կը թվի ինձ և ամեն քայլափոխիս կը կարծեմ, որ դժոխք բացվելով զիս պիտի լափեն... ծաղիկն անգամ ինձի համար թունավոր է... նենգավոր, քու դրդմամբ էր, որ հայրս սպաննեցի և անկե ժառանգած հարստություններս քեզի հետ կեր ու խումի և մոլության տվի. ապերախտ Տիրան, ես քեզի համար օրհնության տեղ հորս անեծքն ընդունեցի... ուստի թշվառ եմ և թշվառ պիտի ըլլամ, վասնզի ապերախտի մը համար հայրասպանություն ըրի... երբեմն նախարարի մը զավակ էի, իսկ հիմա՝ ավազակ:

ՏԻՐԱՆ.— Ձգե՛ սա ոչինչ խոսքերը, քաջասիրտ եղի՛ր, տղայամիտ մի՛ ըլլար, գիտցիր որ այս աշխարհս ոճրագործին և անմեղին համար նույնն է.

երջանկությունն ամենուն սրտին ալ կը տեղա, ինչպես փշոտ ու ծաղկավետ հովիտ մը, զոր առհասարակ կը թանաւ առավոտյան ցողը, և արևը իր լուսովը զայն կը կենդանացնէ... գիշերը կը թառամի, առավոտուն կը թարմանա, մարդուս կյանքն ալ այսպես է, այսօր թշվառ է, վաղը երջանիկ... վերջապես կյանքը գետի մը կը նմանի, որ երբեմն ծաղիկներու և երբեմն ալ ժայռերու մեջէն կը սահի: Հիմա մեր գործին նայինք, ինչ էր մեր ժամադրության նպատակը:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Պարետի որդեգրուհին՝ Շուշանը, հիմա անպատճառ պիտի առևանգենք: Պարետի որդին՝ Վարդ, զայն կը սիրէ և սովորապես լուսին եղած գիշերները շրջագայելու կելնեն: Ձեռնարկություննիս քիչ մը դժվար է, բայց ես մինչև անգամ մահն աչքս առեր եմ... մեկ մը Շուշանը թներուս մեջ գտնեմ:

ՏԻՐԱՆ.— Անհոգ եղի՛ր, հուսամ որ վտանգ մը չի պատահիր, առանց ձայնի կը լմննա գործը, արդեն դուն ալ իմ ճարտարությանս տեղյակ ես... քաջալերությո՛ւն. ես եկած ատենս մարգերուն մեջ շրջագայություն կընեի և բավական հեռու էին իրենց բնակարանն:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Երջանիկ լուր, վերջապես ձեռացս մեջն ես, Շուշան, այն արհամարհոտ նայվածքդ ժպիտի պիտի փոխեմ, և իմ սրտիս հետ բաբախել պիտի տամ բռնությամբ քու սիրտդ ալ:

ՏԻՐԱՆ.— Կեցի՛ր... ինծի հատուցում պիտի հանեմ...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Անշուշտ (*մեկուսի*) քու հատուցումդ մահն է այս գիշեր, եթե հաջողի:

ՏԻՐԱՆ.— Երթանք ուրեմն... երկչոտություն չուզեր, անվախ սիրտ, ճարտար հարված...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Երթանք անմիջապես... սպանությունը քեզի, հսկողությունն ինձի. կեցցեն Տիրան, եթե հաջողիս...

ՏԻՐԱՆ.— Կը տարակուսիս *(մեկուսի)*, կասկածը փարատեցիս... *(բարձր)* օն, այս կողմեն, զգուշություն, գուցե դիմացնիս ալ ելնեն... սա լուսինն ալ ինչ աղեկ մեր գործին կուգա, եթե ճշմարտությունը փնտռես, ինքն ալ մեզի մեղսակից է, եթե ըրածնիս կրնա մեղք համարվիլ:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— *(երթալով, մեկուսի)* Անմիտը կը կարծե, թե մատնության խոսքը իբրև ոչինչ անհետացավ, թող այնպես կարծե. *(ձախ կողմեն կը հեռանան. — Տեսարանը պարսպ կը մնա պահ մը):*

Տեսիլ Դ

Վարդ և Շուշան (ձեռք ձեռքի աջ կողմեն կը մտնեն)

ՎԱՐԴ.— Հոգնեցար, սիրելի Շուշանս... եթե կուզես, սա առվակին քով նստինք քիչ մը:

ՇՈՒՇԱՆ.— Քանի որ քու հետդ եմ, սիրելի Վարդս, գիտես որ երբեք չեմ հոգնիր:

ՎԱՐԴ. — Շուշան, երբ առաջին անգամ սերը փափկիկ մատներովը կուրծքս բախեց, ես միայն այն ատեն կերևակայեի գիրկ մը և քնքուշ թևեր... կըսեի ինքնիրենս. «Ե՛րբ պիտի գա այն երջանիկ վայրկյանը յորում սիրուհվո մը հեշտ ձայնը պիտի մրմնջե ինձի, «գրկե զիս, Վարդ»». և ահա քու գիրկդ եմ, Շուշան, երջանիկ է այն ծաղիկը, որ քու շրթանցդ վրա կը թառամի, երջանիկ է այն հողմիկը, որ քու ճակատդ կը շոյե, երջանիկ է այն ճառագայթը, որ քու մազերուդ մեջ

կը նվաղի և ամենն ավելի երջանիկ է այն, որ գքեզ կը սիրեն ի բոլոր սրտե:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ա՛հ, հիրավի, ի՛նչ քաղցր է սերը, Վարդ, սերը կենաց գարունն է, որ մեր սրտին մեջ կը փթթի և համբույրն անոր գեփյունն է, որ մեր սիրաբորբոք սրտերը կը զովացնէ... տէ՛ս, Վա՛րդ, բոլոր բնությունը սիրով կը խայտա... լուսինը սեր կը ցողէ, ծաղիկը սեր կը բուրէ, հողմիկը սեր կը շնչէ, թռչունը սեր կը գեղգեղէ, տերևը սեր կը սուսափէ, առվակը սեր կը մրմնջէ, ճի, ամեն ինչ սեր... սեր...

ՎԱՐԴ.— Շուշան, որչա՛նք քաղցր ես, քու սրտիդ ծալքերը շուշանա թերթերուն պէս անբիծ են, քու նայվածքդ արշալուստյն առաջին ճառագայթին նման քաղցր է, քու շունչդ առավոտյան հողմոյն չափ հեշտալի է... ճի, եթէ դու չըլլայիր, փուշերով ծածկված վարդ մը պիտի ըլլայի ես և դեռ չը բացված պիտի թառամեի:

ՇՈՒՇԱՆ.— Գիտցավ Արարիչը, որ մենք առանց իրարու չի պիտի կարենայինք ապրիլ, զմեզ իրարու գիրկ նետեց, և հիմա սեր կը շնչենք միատեղ: Այնպէս չէ՞, Վարդ, միշտ պիտի սիրենք զիրար, ինչպէս որ ծաղիկն ու գեփյունը միշտ զիրար կը սիրեն... ճի, տես ի՛նչպէս ուժգին կը բաբախէ սիրտս, կարծես թէ սիրտս կուրծքս ծակելով քու սրտիդ քով թռչիլ կուզէ, մոտեցիր ինձ, սիրելիդ իմ Վարդ, միշտ գրկե՛ գիս... տես, լուսինը ինչպէս կը ժպտի մեզի, կարծես թէ նա ալ աստեղագարդ կամարեն մեր գիրկը թռչիլ կուզէ, նա ալ զմեզ կը սիրէ, մեր վրա կը հսկէ, մենք ուր որ կերթանք, ինքն ալ մեր ետևն կուգա... Ո՛վ լուսնակ, միայն կենդանի եղած ատեննիս չի պիտի լուսավորես զմեզ, այլ երբ մեռնինք՝ մեր շիրմերուն վրա ալ պիտի ծագիս... (առ Վարդն) և այն

ատեն սիրո տեղ արցունք պիտի ցողե մեր շիրմերուն վրա... քանի որ մեր երջանկությանը ատեն կը ժպտի, անշուշտ մեր մահվանը ատեն ալ պիտի տխրի:

ՎԱՐԳ.— Մի՛ այդ խոսքերը, ո՛հ Շուշան, ինչո՞ւ մեռնիմք. ավելի աղեկ չէ՞ որ միշտ այսպես զիրար սիրելով հավիտյան երջանիկ ըլլանք... Միթե չգիտէն, թե որչափ քաղցր ես ինծի համար... դու իմ կյանքս ես, վասնզի այն ժպիտը, որ դու առաջին անգամ ինձ ուղղեցիր, կենացս արշալույսն էր այն:

ՇՈՒՇԱՆ. — Եվ դու, այն սիրտը զոր բաբախելով, զոր դու իմ լանջքիս մոտեցուցիր սիրո քնար մ'էր այն, որ իմ սրտիս խորեն նորափոթիթ սերը արթնցուց... և ես ալ դեռ զքեզ չը ճանչցած՝ չը գիտեի, թե ի՞նչ է կյանքը... Ծոողքես զրկվելես հետո՝ իրենց ձգած դույզն ժառանգությամբը կապրեի և կը կարծեի որ ալ թշվառ էի ես հավիտյան, բայց խաբվեցա... քու առաջին նայվածքդ սրտիս առջև պատած տխրության քողը փարատեց... դեռ ես զքեզ չը ճանչցած բոլոր օրը հովիտներու և անտառներու մեջ տրտմության ժամեր կ'անցնեի, և անհամբեր երկոյան կսպասեի... և երբ վերջալույսը կոսկեզօծեր հորիզոնը՝ սիրտս կը զվարթանար, վասնզի կը կարծեի որ կյանքս այն վերջալուսին հետ պիտի վերջանար... Երբ Արշալույսը կը ծագեր՝ կանիծեի ես զայն... Ներե՛ն ինձ, սիրեցյալդ իմ, դեռ չէի ճանչընար զքեզ այն ատեն, դեռ չէի զգացեր քու քաղցրիկ սերդ... ո՛հ, ի՞նչ անխելք եմ եղեր այն ատեն, որ կ'ուզեի մեռնիիր:

ՎԱՐԳ.— Կը կարծես, Շուշան, որ եթե ուրիշներն ալ մեզի պես սիրեին զիրար, այն ատեն ծաղկունք անգամ նախանձելով չի պիտի թառամեին և այն ատեն ի՞նչ բան պիտի ըլլար Շուշանա սիրո նվեր, թռչունները

նախանձելով չի պիտի երգեին, և ո՞վ պիտի արթնցներ զմեզ այն ատեն, որ արշալույսը իր ճառագայթները ծավալած ատեն, մենք ալ մեր համբույրները իրարու տանք... այն ինչ աստիճան քաղցր է այն վայրկյանը:

ՇՈՒՇԱՆ.— Կարծեմ գիշերը բավական տարածամեցավ: Այլ կամաց կամաց մեր բնակարանը ճամբա ելնենք, Վարդ, որպեսզի առտուն կանուխ ելնելով ոչխարներնիս առած՝ Մասյաց արոտները երթանք...

ՎԱՐԴ.— Շատ աղեկ, Շուշան, բայց այս ինչ ձայն է, մտիկ ըրե... *(հեռուն հեպնյալ երգը կը լսվի):*

ՈՂԲԵՐԳ

*Ո՞վ դու գիշեր, գիշեր լռիկ, լուսավառ,
Որ կը շնորհես ինձ ժամանակ, իմ թըշվառ
Կյանքիս վրա արցունք թափել վըշտահար,
Միայն գթեղ գրա ցավոյս մխիթար:*

*Եվ դուք, երկինք, երկինք գրթած զորություն
Տըվե՞ք գոնե այս եմ շրթանց դողդոջուն,
Անե՞ծք կարդալ անոր, որ զիս արտասովաց
Մայրնեց խաբեց դերևացոյց հոյսս կենաց:*

*Թշվառ եմ ես, թշվառությանս վերջ չըկա,
Ուրեմն անե՞ծք թափին գըլխուն Սուրմակա
Ինձի նաս ինձ՝ որ եղա վար սիրադրուժ,
Երկինք, գթա՛ ինձ և արցունքներս բեր դու հուշ:*

ՇՈՒՇԱՆ .— Ինչ ողորմագին ձայն է այս... Ո՞վ է արդյոք...

ՎԱՐԴ.— Անշուշտ թշվառ կին մ'է, ո՞վ գիտե, ինչ աղետքի հանդիպեր է:

ՇՈՒՇԱՆ.— Դու կու լաս, Վարդ... բայց ինչո՞ւ, ըսե՛, կաղաչեմ:

ՎԱՐԴ.— Այս ձայնը... այս ձայնը սրտիս խորը թնդաց, և
չգիտեմ, ակամա արցունք հոսեցին աչքերս:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ա՛հ, խեղճ կին, արդյոք ի՛նչ է իր վիշտը, միթե
դարման կրնամք տալ իրեն, Վարդ:

ՎԱՐԴ.— Գուցե... ի՛նչ ծանր է արդյոք իր վիշտը, զոր
այսպես ողբերով թեթևցնել կ'ուզե, կերևա մեկը չունի,
որուն իր ցավը հայտնե և ստիպվեր է գիշերային
լռության հայտնել և սփոփանք գտնել... Թշվառ կին:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ գորովագին սիրտ մը ունիս, Վարդ, ի՛նչ
շուտով արտասվեցին անուշ աչքերդ... *(ձեռքն անոր
սրտին դնելով)* ճրչափ ալ ուժգին կը բաբախե սիրտդ...
հանդարտե՛, սիրելի՜ր իմ, անշուշտ կրնանք մեր ձեռքեն
եկած ձեռնտվությամբը զինքը մխիթարել: Դեպի այն
կողմը երթանք...

ՎԱՐԴ.— Կեցի՛ր... Ահա համր ոտնաձայն մը կը լսվի...
Կերևա որ ինքն է... սպասենք:

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց կաղաչեմ, հանդարտե՛:

Տեսիլ Ե

Նոյնք և Մարիամ

ՄԱՐԻԱՄ.— *(ձախ կողմեն մտնելով)* Իզո՞ր կաղաղակեմ...
ձայնս լսող չկա, Աստված անգամ երես դարձուցեր է
ինձմե... Թշվառ եմ ես, խելացնոր մը, որ ուր երթալը չը
գիտեր և իր ոտիցը տակ միշտ գերեզման կը փնտռե...
Մահ... Մահ, ինչո՞ւ կը դանդաղիս... ալ հույս չունիմ ես...
թշվառությանս չկա վերջ... Սուրմակ, անիծյալ ես դու
հավիտյան և թո՛ղ իմ անեծքս միշտ քու կյանքդ խտովե:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՞նչ ունիս, կին դու, ի՞նչ աղետք պատահեցավ քեզ... Միթե դո՛ւ էիր հիմա ողորմագին երգողը...

ՄԱՐԻԱՄ.— Բայց ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ... գիշեր ատեն ի՞նչ բան ունիս հոս:

ՇՈՒՇԱՆ. — Ես այս գյուղեն որք հովվուհի մ'եմ, բարի երկրագործի մը որդեգիրը և շրջագայելու ելեր ենք այս երիտասարդին հետ... զիրար կը սիրենք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Զիրար կը սիրենք: Ուրեմն երջանիկ եղիք և թողէք որ ես իմ թշվառությունս ողբամ առանձին, դուք չը գիտեք, թե ի՞նչ է թշվառությունը:

ՎԱՐԳ.— Բաջալերվե՛, թշվառ կին, պատմե՛ մեզ աղետքդ և պիտի տեսնես, որ մեր ձեռքին եկած օգնությունը չի պիտի զլանանք քեզմե...

ՇՈՒՇԱՆ.— Գիտցիր, որ ես ալ քեզ նման թշվառ էի, խեղճ ու մինակ մնացեր էի աշխարհիս վրա և այս ազնիվ երիտասարդը զիս իր տունը ընդունեց և իր սիրովը երջանիկ ըրավ զիս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Եվ եթե պատմեմ իմ աղետքս՝ պիտի տեսնեք թե ասոր պատճառը սերն է:

ԱՄԵՆ-ԲԸ.— Սերը...

ՎԱՐԳ.— Միթե սերը թշվառության պատճառ կրնամ ըլլալ:

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց ըսե, ի՞նչպես սիրեցիր և թշվառացար:

ՎԱՐԳ.— Այո՛, ըսե՛, կաղաչենք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Եվ եթե պատմեմ, չի՞ պիտի անարգեք զիս:

ԱՄԵՆ-ԲԸ.— Ո՛հ, ոչ, երբեք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ասկե 19 տարի առաջ այս գյուղիս մեջ երկրագործի մը հետ ամուսնացա, երկուքնիս ալ փոխադարձաբար զիրար կը սիրեինք... Ժամանակին միածին կայտառ զավակ մը ունեցանք և բավական ատեն երջանիկ ապրեցանք... Օր մը... ո՞վ օր աղետալի...

հովտի մը մեջ ժուռ կուգայի... Երեկոյան հեշտալի ժամերն էին... արևը մարը կը մտնէր... Եռանդուն սիրտս սիրո հեղեղի մը մեջ կը ծփար, քանի մը վայրկյաններ ալ անցան և արևը աներևութացավ... ոսկեփայլ լուսինը հորիզոնէն վեր կը բարձրանար, ընտանյացս միության ժամը մոտեցեր էր... Բնակարանիս ճամբան բռնեցի գետնէն ծաղիկ ժողվելով... Երջանիկ օրեր... Հանկարծ ձայն մ'առի, որ իմ անունս կուտար... դողացի... դեպի ձայնին եկած կողմը դարձա, և մեկը չըտեսա... սիրտս ուժգին թունդ առավ, և դարձյալ ճամբաս շարունակել սկսա. նորէն այն ձայնը լսեցի, դարձա և տեսա երիտասարդ մը, որ քիչ մը անդին ծունր եկած զիս կը կանչէր...

Ճանչցա զինքը, ճանչցա այն, որուն սերս խոստացեր էի, երբ աղջիկ մ'էի... Սարսուռ մը եկավ վրաս և չը կրցա ճամբաս շարունակել... Սերը բռնեց զիս... Ակամա քանի մը քայլ ուղղեցի իրեն... վայրկենէ մը փեսա զինքը բազկացս մեջ... սիրտս յոր սրտին վրա կը բաբախէր... սիրած էի զինքը... Սէր աղետարեր... Վերջապէս բաժնվեցանք իրարմէ... Քանի մը փրորության օրեր անցան... փափագած ժամս հասավ և իրեն հետք այս լեռներուն մեջ փախանք... սի... հոն գիրցա արցունք թափել և վշտանալ անստակ եղեռնագործի մը ձեռքէն... զավակ մը ունեցա Գեղամ անուն և զայն առած այն ոճրագործէն հեռացա, և զավկիս հետք միասրէղ բավական արեւն ապրեցանք... Հիմա ամիս մ'ալ կա, որ կորսնցուցի զավակս, այնուհետք ոչխարներս, որով կը սնանեմ, և անկէ ի վեր է, որ թշվառ կյանք մը կանցնեմ, մինչև անգամ մտրալու սրիպվեցա՝ գյուղէ գյուղ, անտառէ անտառ, լեռնէ լեռ թափառական շրջելով... շար գղջացի ըրածիս վրա, այլ ի գնի... Ա՛հ, քանի որ սրիպեցիք զիս որ գաղտնիքս ըսեմ, ուրեմն հանցավոր եմ, ներեցեք ինծի:

1 ժուռ գալ – պտտել, շրջագայել

ՎԱՐԳ.— Կը ներենք քեզի, խեղճ կին:

ՇՈՒՇԱՆ.— Եվ կը պաղատինք Աստուծո, որ ինքն ալ ներե:

ՎԱՐԳ.— Բայց ո՞վ է քու առջի ամուսինդ, անշուշտ կը ճանչնանք զինքը, եթե այս գյուղը կը բնակի:

ՄԱՐԻԱՄ.— Պարեա երկրագործն է. զինքը չեմ ճանչնար, եթե հիմա տեսնեմ, վասնզի զինքը թողելես ի վեր 17 տարի է:

ՎԱՐԳ.— Պարեա երկրագործն ըսիր... Ո՞վ երկինք...

ՇՈՒՇԱՆ.— Որդի ունի...

ՄԱՐԻԱՄ.— Բայց ինչո՞ւ խռովեցաք... այո՛, Վարդ անուն որդի մ'ունի...

ՎԱՐԳ.— Տեր Աստված, ինչ կը լսեմ... Ուրեմն մայրս ես դու, զոր մանկությանս ատեն կորսնցուցի:

ՄԱՐԻԱՄ.— Քու մայրդ... Ա՛հ...

ՎԱՐԳ.— Այո, մայրիկ, Վարդն եմ ես, քու որդիդ և դեռ կը սիրեմ զքեզ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Եվ ներեցիր քու մորդ, այնպես չէ՞ *(զիրար կը գրկեն)*:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՛նչ անակնկալ դիպված:

ՎԱՐԳ.— Ալ երջանիկ ես, մայր իմ, վասնզի քու որդիդ գիրկդ է:

ՄԱՐԻԱՄ.— Այո՛, երջանիկ եմ... Որդյակ իմ...

ՎԱՐԳ.— Երբոր զքեզ հորս քովը տանիմ, ալ չի պիտի վշտանաս, այնպես չէ՞...

ՄԱՐԻԱՄ.— Հորդ... Ա՛հ, ո՛չ, ո՛չ, արժանի չեմ ես իր քաղցր սիրույն և հարգանացը... Եվ գուցե հիմա նա կատե զիս և եթե երթամ կը վռնտե իս իր քովեն:

ՎԱՐԳ.— Կը սխալիս, մայր իմ, ինքը դեռ զքեզ կը սիրե, ինքը չգիտե քու պատմությունդ, այլ զքեզ անհետացած կը կարծե, հիմա եթե զքեզ իրեն տանիմ, ինքը պիտի

բանա քեզ յուր գիրկը:

ՄԱՐԻԱՄ.— Իսկ եթե գաղտնիքս իմանա, պիտի...

ՎԱՐԳ.— Ներե քեզի... Շուշան, դու ալ գրկե մայրս... Քանի մ'օրեն, մայր իմ, դու ալ մեր հարսանյաց ներկա պիտի ըլլաս, դու ալ պիտի օրհնես մեր երջանիկ միությունը...

ՄԱՐԻԱՄ.— *(հեռուն)* Օգնություն... Օգնություն...

ՎԱՐԳ.— Ո՛հ, տղու մը ձայնն է... Երթամ, տեսնեմ, ի՞նչ կա *(կերթա)*:

ՄԱՐԻԱՄ.— Կեցի՛ր... Կեցի՛ր... Վտանգ մը չըլլա *(եպրենն կերթա)*:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ի՞նչ խոսք էր որ Վարդի բերնեն թռավ... Հարսանիք, ո՛հ, քիչ ատենեն Վարդ իմ ամուսինս պիտի ըլլա... քիչ ատենեն ալ ամուսինս պիտի կոչեմ զինքը... Ի՞նչ երջանիկ միություն... գողտրիկ զավակներ պիտի ունենար... և անոնք «մայրիկ» պիտի թոթվեն ինծի...

Տեսիլ Զ

Շուշան և Գեղամ

ԳԵՂԱՄ.— *(տխուր գալով և Շուշանս պատահելով)* Շուշանն է... *(ծունր կուգա)*:

ՇՈՒՇԱՆ.— Երիտասարդ մը դիմացս ի ծննդ... ոտքի ելիր և ըսե՛, ի՞նչ կը խնդրես ինձմե *(ոտքի կը հանե)*:

ԳԵՂԱՄ.— Նայվա՛ծք մը... Ժպիտ մը... բան մը...

ՇՈՒՇԱՆ.— Չեմ հասկնար ըսածդ, բացատրե՛ միտքդ:

ԳԵՂԱՄ.— Եթե ըսեմ... լեզուս հառաջ չերթար... ո՛հ, կը սիրեմ զքեզ, Շուշան:

ՇՈՒՇԱՆ.— Եկո՛ւր, Վարդ:

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, լռե՛, լռե՛, կաղաչեմ, գթա՛մ ինծի...

ՇՈՒՇԱՆ.— Բայց կը զարհուրեցնեն գիս քու խոսքերդ, կը հասկնամ որ...

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, մտիկ ըրէ... Ոտքերուդ տակ սիրտ մը կը կոխկռտես, և այն սիրտը ամեն մեկ քայլափոխիդ մեյ մեկ կաթիլ արյուն կը հեղու... Սիրտ մը ունիմ՝ քեղ կը նվիրեմ և դու կը նախատես զայն և կ'արհամարհես... Ուրեմն ծակե այս սիրտը, որ նոր ամեն մեկ վայրկյան քեզի համար կը բաբախե և ավրե՛ դաշույնով մը այն անունը, զոր սերը իր կրակե գրիչովը սրտիս խորը գրեց: Թող թառամին այս շրթունքները, որոնք ամեն վայրկյան քու անունդ կը մըմնջեն... Եթե անարժան եմ քու սիրույդ... դեռ «չեմ սիրեր» չըսած՝ խողխողե գիս կաղաչեմ... Ո՛հ, անգութ ես եղեր, Շուշան, ես կարծեցի որ պիտի գթաս վրաս... բայց խաբվեր եմ... այո՛ կամ ո՛չ. պիտի սիրե՞ս գիս... Դու կուլանս... Ուրեմն հավատամ, որ կը սիրես գիս դու... Ո՛հ, ինձ դարձուր նայվածքդ, խոսե՛, սիրոս մի՛ հատցներ...

ՇՈՒՇԱՆ.— *(մեկուսի)* Այո՛ կու լամ վրադ, խեղճ երիտասարդ, վասնզի գիտեմ, թե ի՞նչ է սիրելը և չը սիրվիլը:

ԳԵՂԱՄ.— Ի՞նչ կը մտածես, պիտի սիրես գիս, այնպես չե՞ ... Ո՛հ, գրկե գիս, և երջանիկ ըլլանք, գիրկս հանգչած հնչե սրտիս քու սիրո խոսքերդ և հուսահատությունս փարատե, ինչպես որ սոխակը անտառին խորը թառած իր առավոտյան երգովը բնության վրա տիրած գիշերային արհավիրքը կը փարատե...

ՇՈՒՇԱՆ.— Չեմ կրնար սիրել զքեզ... Խեղճ պատանի, ես յերկինս միայն Վարդս սիրել ուխտեցի և ի՞նչպես դրժեմ ուխտ մը. ո՛չ, ո՛չ, չեմ կրնար թողուլ իմ սիրուն Վարդս օտարականի մը համար, որ նոր կրնա ուրիշ մը սիրել... Երբ իմ Վարդս...

ԳԵՂԱՄ.—Ուրեմն մահս վճռեցիր...Ո՛հ, գիտցիր, որ ալ այսուիետն չկա ինծի համար երջանկություն, հանգիստ, կյանք և սեր, կյանքն ինծի վիշտ պիտի ըլլա, սերն ինծի դահիճ պիտի ըլլա, քու հիշատակդ մինչև գերեզման պիտի հալածե զիս, և «Շուշան, Շուշան» հառաչած ատենս՝ փուշեր պիտի փթթին սրտիս վրա, և ամեն մեկ հառաչանքիս՝ մեկ մեկ ոտք գերեզմանին հատակը պիտի իջնեն: Վերջապես ցավոք ծներ եմ և ցավոք պիտի մեռնիմ... Խանձարուրովես մինչև գերեզմանս փշալից ձամբա մը պիտի ունենամ... Ուրեմն ուզեցիր որ ասանկով մեռնի այն, որ զքեզ հոգիեն ավելի կը սիրե... կուզէս որ մեռնիմ ես. Շուշան:

ՇՈՒՇԱՆ.— Չեմ կրնար սիրել զքեզ (*քովեն կը հեռանա*):

Տեսիլ է

Վարդ և Շուշան և Գեղամ

ՎԱՐԳ.— (*մտնելով*) Երթանք, Շուշան... Մայրս հոն մեզի կսպասե:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ինչ էր այն օգնության ձայնը...

ՎԱՐԳ.— Տղա մը լճին եզերքը զվարճացած ատեն՝ դիպվածով մեջը ինկեր է:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ազատեցիր զինքը:

ՎԱՐԳ.— Այո՛ և իր մոտակա բնակարանը տարի:

ՇՈՒՇԱՆ.— Ո՛հ, Վարդ, պահապան հրեշտակ մ'ես դու...
(*կերթան աջ կկազմեն*):

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ (*հոսսահար հեռանալով*):

Տեսիլ Ը

Սուրմակ և Տիրան (ձախ կողմեն կուգան):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Որչանփ պտտցուցիր զիս և դեռ չը գտանք...
միթե խաբեցի՞ր զիս:

ՏԻՐԱՆ. — Ինչո՞ւ պիտի խաբեմ... Թշվառականները եկած
ատենս կը շրջագայեին: Այս բարկությանս ատեն եթե
գտնեմ՝ այնպիսի հարված մը պիտի տամ ինծի դեմ
դնողին, որ երկու կտոր պիտի ըլլա:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Լռե՛, պոռոտախոնս, զանոնք գտնելու է
հիմա, վասնզի կես գիշերվան մոտ է... Ա՛հ, գուցե
բնակարանսին դարձած ըլլան:

ՏԻՐԱՆ.— Ուրեմն ձեռնարկությունսիս վաղ գիշերվան
ձգենք, վաղ գիշեր անպատճառ կը կատարենք և ալ
կը հաջողի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Միթե վաղը մտատանջության և կարոտանաց
դամր մ'ալ պիտի անցնեմ ես. Ո՛չ, ո՛չ, չեմ կրնար այս
սիրույն դիմանալ, միթե չգիտե՞ս, թե ի՞նչպես կայրե
սիրտս... դու, որ երիտասարդությանս ատեն իմ
կրքերս արթնացրիր, ուրեմն դու պիտի և հագեցնես
զանոնք քու միջոցներովդ... Այս գիշեր փորձ մը ընենք
և հուսամ, որ կը հաջողենք...

ՏԻՐԱՆ.— Քիչ մը առաջ սա կողմը ոտքի և խոսակցության
ձայն մը կար, արդյոք անոնք էին, մեկ մը երթամ
դիտեմ, դու հոս կեցիր. եթե անոնք ըլլան և օգնության
հարկ ըլլա, ես նշան կընեմ և իսկույն հասիր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ուրեմն գնա՛, Տիրան, պարապ չը դառնաս
(Տիրան սօջ կողմեն կը հեռանա):

Տեսիլ Թ

Սուրմակ (ստանձին)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մոլեգին կիրք, դեռ չի պիտի մարիս, դեռ քու դժոխային բոցերդ պիտի լափեմ. այս քանի անգամ է, որ այս անողորմ ձեռքը անմեղներու արտսուք և մինչև անգամ հոր մը արյունը սփռեց քու բոցերուդ և դեռ դու չը մարեցար. սիրտ իմ, միթե չը լսեցիր քիչ մը առաջ անոր ձայնը, որուն ողբական եղանակը դու սորվեցուցիր. նա միայն անմեղություն և սեր գիտեր, դու անոր սորվեցուցիր, թե ինչ է վիշտը, ինչ է ոճիրը... Դեռ իր ձայնը սրտիս խորերը կը թափառե, դեռ իր տեսքը հոգիս կը խռովե, և դեռ իր անեծքը սարսուռ կազդե ինձ, անձ մ'եմ ես, որ արեգական լուսին մեջ երկյուղով կը պտտիմ՝ վախճալով որ չըլլա թե արտասվաթոր և հերարձակ կույսեր ելնեն դիմացս և զիս վագրերու նման հոշոտեն... Գիշերը ինձ համար թանձր քող մ'եմ ըրեր, որ իմ ոճիրներս ծածկե... Արշալուսին քաղցր ծագումը, որ անմեղներու զվարթություն կը ցողե, ընդհակառակը զիս կը զարհուրեցնե, կը փախչիմ ես անոր տեսքեն անտառներու թավուտ խորերը և իմ ոճիրներուս վրա կը խորհիմ... Ոտքի ձայն մը կա... մեկը կը վազե (*աջ կողմեն նայելով*), Տիրանն է... Հաջողեր է... Շուշանն է իր գրկացը մեջ (մեկուսի) քաջալերություն... մի՛ դողաք, բազուկներ, պետք է որ Տիրան մեռնի և այս փոսը անոր խոր գերեզման մը ըլլա, ուսկից անկարելի ըլլա ելնել... որպեսզի իմ գաղտնիքս գիտցող չըլլա և բախտիս ալ ընկեր չունենամ:

Տեսիլ Ժ

Սուրմակ, Տիրան, Շուշան (մարած)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Կեցցեն, Տիրան... բաջ ես եղեր...

ՏԻՐԱՆ.— *(Շուշանը գիրկը)* Շունչս կտրեցավ... Հոգնեցա...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մարած է Շուշան:

ՏԻՐԱՆ.— Այո՛:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ինչպես հաջողեցար:

ՏԻՐԱՆ.— Երբ հոսկե բավական հեռացա՝ տեսա, որ առջևես կերթային. աղեկ մը վերարկուիս մեջ պլվեցա չը ճանչցվելու համար. քիչ մը մոտեցա և տեսա որ Մարիամ, կինդ ալ հետերնին կը խոսակցեր:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մարիամ, կինս... Ինչ կը խոսակցեին... *(սուկալով):*

ՏԻՐԱՆ.— Ականջ չըղրի... իսկույն Վարդի վրա հարձակեցա և դաշույնի հարվածով մը զայն գետին տարածեցի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մահացո՞ւ էր հարվածը:

ՏԻՐԱՆ.— Ո՛չ... բայց խորունկ... Հետո Շուշանը գիրկս առած երբ կուգայի՝ տեսա, որ ձեռք մը զիս կը բռներ և «որդիս» կաղաղակեր... Դարձա և տեսա, որ Մարիամն էր, ուժգին կից մը տվի և զայն շնչասպառ գետին փռեցի, առանց արգելքի հասա հոս... Ծն, ուրեմն ինչ պիտի ընենք... շուտ, վտանգ մը չը պատահի:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Գիրկս տուր *(Շուշանը մեկ թևին վրա առնելը և դաշույնով մը Տիրանը զարնելը մեկ կրնե)*. դու մեռիր, որ ինչ ընելիքս աղեկ մը խորհիմ:

ՏԻՐԱՆ.— Ա՛հ, ապերախտ... նենգավոր...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մատնե՛ գիս հիմա... Հանդարտե՛ սիրտ իմ, ալ մատնիչ չկա, հանգիստ կյանք վայելե:

ՏԻՐԱՆ.— Այս մարդը հայրը՝ Վահրամ նախարարն

սպաննեց...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Խեղճ Տիրան, քեզի միայն գիշերային լռությունը կը լսե...

ՏԻՐԱՆ.— Աստված մը կը լսե (կը մեռնի. Սուրմակ՝ Շուշանը գիրկը, երթալու կըլլա):

ՄԱՐԻԱՄ.— *(ղրտեն)* Ա՛հ... ո՛վ զարկավ զավակս...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛վ երկինք, ինքն է... մի՛ կթոտիք, ծունկեր, հառաջ գացեք... Եվ դու, վանտ սիրտ, ինչո՞ւ կը զարհուրիս կնոջմե մը, դու որ այսչափ եղեռն գործելէ չը զարհուրեցար... հանդարտե՛...

Տեսիլ ժԱ

Նոյնը և Մարիամ

ՄԱՐԻԱՄ.— (հերարձակ գալով) Մարդասպան, ի՞նչ ըրիր զավակս:

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մարիան, բավական է, թո՛ղ զիս, ինձ խոչընդոտ մի՛ ըլլար, ապա թե ոչ կսպաննեն զքեզ ալ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Այս ձայնը... այս ձայնը պիտի ճանչնամ ես... Ո՛վ ես դու...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Մի՛ հարցներ անունս... Քու հիշատակդ բավական հալածեց զիս, գիշեր ցերեկ ձայնդ ականջես չդադրեցավ... ալ բավական անիծեցիր զիս...

ՄԱՐԻԱՄ.— *(քովը երթալով և դիրեղով)* Սուրմակ... *(ձիչ մ'արձակելով)* Ա՛հ... մարդասպան, դարձյա՛լ դու ես... Սուրմակ, դարձյալ կ'ըսեմ, անիծյա՛լ ըլլաս հավիտյան... *(հուսահատ ծունր կիյնա, Սուրմակ Շուշանը գիրկը առած կը հեռանա: Վարագոյր):*

Վերջ Ա արարվածին

ԱՐԱՐՎԱԾ Բ

*Արշալոյս. — Պարտեա տանը պարտեզը.—
Քարե աթոռակներ.— Աջ կողմը Պարտեա տունը:*

Տեսիլ Ա

Պարտեա և Գուրգեն (տեսարանը մտնելով)

ՊԱՐԵՏ.— Ինչ է խնդիրքդ, խոսե, ծերունիդ Գուրգեն, գիտես, որ երբեք քու խնդիրքներդ մերժած չեմ...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Գիտե՞ս ճրջափ քաղցր է զավակ մը...

ՊԱՐԵՏ.— Անտարակոյս, զավակ մը հոր մը կյանքն է...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Եվ զավկի մը արցունքը...

ՊԱՐԵՏ.— Կարծես թե հոր մը մահվան փոսը կը փորե, ինչպես որ ինձ ալ պատահեցավ... Որդիս այն գիշերվընե ի վեր, յորում դու ճամբուն վրա վիրավորյալ տեսնելով հոս բերիր, այն գիշերվընե ի վեր միշտ կարտասվե իր սիրուհվույն՝ Շուշանին համար, զոր որք ձանչելով մանկութենե ի վեր իմ տունս կը պահեի: Շիտակը ըսելով, ես ալ կուլամ այն անմեղ աղջկանը կորստյանը վրա, զոր զավկի պես կը սիրեի, և քանի մը շաբաթ ետքը զինքը իմ որդվույս հետ ամուսնացնելու միտք ունեի... Բայց, ավանդ...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Քանի որ գիտես, թե որչանի դառն է այս վիշտը, ուրեմն մտիկ ըրե... Երեկ դաշտեն տնակս դարձա, աղջիկս զիս տեսնելուն պես գիրկս նետվեցավ: Ես չի նշմարեցի բնավ, թե իր այտերն արտասվաթոր էին. քիչ ատենեն սրտիս վրա թացություն մը զգացի. վեր առի աղջկանս գլուխը և տեսա, որ հուշիկ մնջիկ կարտասվեր... «Ինչ ունիս, դուստր իմ»,—

ըսի սոսկմամբ: Իսկ նա... «Թշվառ եմ, հայրիկ»,—
պատասխանեց: Այս խոսքը զիս խռովեց, կուրծքիս
վրա սեղմեցի յուր անուշիկ դեմքը և «Խոսե, ինչ ունիս»
հարցուցի... Ինքը «Կը սիրեն» բառը արտասանեց և
արտասուքն իր խոսքն ընդմիջեցին... Վերջապես իր
բերնեն ամի, թե քու որդիդ՝ Վարդը, կը սիրե եղեր:

ՊԱՐԵՏ.— Իմ որդիս...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Այո, «Եվ եթե չը կրնամ իրեն ամուսինն
ըլլալ, հայրիկ, միշտ թշվառ պիտի ըլլամ»,— ըսավ
նա.. Ո՛հ, աշխատեցա զինքը համոզելու, բայց չը
կրցա իր դիտավորութենն շրջել. ինչ ընելիքս չեմ
գիտեր, միայն կը մտածեմ, որ եթե իմ դուստրս թշվառ
ըլլա, ինչ պիտի ընեմ ես... Բոլոր հույսս քու վրադ է,
ո՛վ առաքինիդ Պարետ, դու միայն կրնաս աղջիկս
իրեն սպառնացող թշվառութենն ազատել, թող ես
մեռնիմ և աղջիկս երջանիկ ըլլա... Ես միայն աղջկանս
համար կապրիմ, աղջկանս ժպիտներուն մեջ է իմ
կյանքս... Այս մազերը, որ մեկ մեկ վշտով ճերմկցեր
են՝ փետտելով յուր ոտիցը տակ կը սփռեմ՝ եթե
ասանկով իր երջանկությունը ստանալս գիտնամ: Ես
ամեն վայրկյան մտատանջության մեջ եմ, որ չըլլա թե
դժգույն շրթունքներս աղջկանս շիրմին ցրտությունն
զգան:

ՊԱՐԵՏ.— Մխիթարվե՛, ծերունիդ Գուրգեն, մի՛ հուսահատիր
այդպես. անշուշտ երկինք ակտոր հոր մը վրա կը գթան
և չեն թողուր, որ նա իր անմեղ աղջկան արտասուքը
տեսնե... Տեն, ես ինչպես կը համբերեմ իմ միակ որդվույս
սրտաճմլիկ հառաչանացը, որ իր հայրը թողած՝ գիշեր
ցորեկ առանձնության մեջ արտասուք կը թափե... Ա՛հ,
անիծյալ ըլլա այն, որ իմ զավակս այսպես թշվառ

ըրավ, ահա մեր երկուքին վիճակն ալ միևնույնն է...
Հիմա ես որդվույս կառաջարկեմ քու աղջկանդ սերը, և
եթե ընդունի, թե դու երջանիկ կըլլաս և թե ես...

ԳՈՒՐԳԵՆ.— Ո՛հ, օրհնյալ ըլլաս, առաքինիդ Պարեո,
որչանփ բարեսիրտ ես... Հիմա ժամանակն անցած է.
ես դաշտ կերթամ, իրիկունը կը տեսնվիմք... Մնաս
բարյամվ (*ձախ կողմեն կը հեռանաս*):

ՊԱՐԵՏ.— Երթաս բարյամվ (*խորեն կը հեռանաս*):

Տեսիլ Բ

Վարդ (առանձին)

Երբ արշալույսը կը ծագի, կը կարծես որ Շուշան գիրկս է...
և կը խաբվիմ միշտ... Անձկանոք և հուսով առավոտյան սիրտ
ստորհանդակ զեփյուռին կսպասեմ, որ գուցե Շուշանես ողջոյն
մը կամ համբոյր մը բերե ինձ, իսկ նա լռիկ մնջիկ կը սահի և իր
հետքին վրա կարծես թե սուգ կը ծավալէ. ուրեմն մեռամվ Շուշան,
պարասիսան տվեք, անտառք և հովիտք, թռռմեցամվ այն քնքոյշ
ծաղիկը... Դուք կը լռեք և պարասիսան չեք տար... մի, հասկցա,
անիծ յմ ըլլա այն գիշերը... Նորածին լուսին մը բոլորեցամվ, ի
զո՛ւր սիրտս հոյսով կը խայտա դեռ... Գուցե ինքք, երկինքն է
հիմա, ինձ կսպասե, որ երթամ գրկեմ զինքը, երթամ համբուրեմ
այն շրթոնքները, որոնք հավիտենական սեր մրմնջեցին... չեմ
կրնար դիմանալ ես այս կարոտուն, կենացս օրերը, սրտիս
խորերը վիշտ տպավորելով կանցնին. առավոտյան ցողի
կաթիլները մեկ մեկ արտաստոք են աչացս և ծաղկունք՝ մեկ մեկ
տխուր հիշատակներ... Միրոսիվո մը հիշատակը միշտ կը տանջե
զիս... Միայն շիրիմը պիտի կարենա սիրտս վշտերե արգելով
(դաշոյնը կը հանե). ոստի թող այս դաշոյնը ծակե սիրտս, ալ

թող մեռնիմ ես... (ինքզինքը զարնելու կըլլա, Պարեպ վրա կը հասնի և կը բռնե):

Տեսիլ Գ

Վարդ և Պարեպ

ՊԱՐԵՏ.— Կեցիր, ի՛նչ կընես, որոյակ, կը մոռնամ քու խղճալի հայրդ, չէ՞ս գիտեր ի՛նչ կընես իրեն...

ՎԱՐԳ.— Ա՛հ, թող որ մեռնիմ ես, հայր իմ, թող որ երթամ իմ անձկալիս գրկեմ:

ՊԱՐԵՏ.— Ուրեմն քու ալևոր հորմե՞դ ավելի կը սիրես զինքը:

ՎԱՐԳ.— Ո՛չ, հայր իմ, բայց առանց իրեն չի պիտի կարենամ ապրիլ ես:

ՊԱՐԵՏ.— Եվ դու մեռնիս և երջանիկ ըլլաս, ի՛նչ ընես հայրդ այն ատեն մի՛նակ՝ աշխարհիս վրա, գո՞վ իբր սփոփանք՝ յուր գրկացը մեջ սեղմե. միայն զքեզ ունի, դու ես իր միակ զավակը. այն ատեն որո՞ն գրկացը մեջ հանգչեցնես իր ալևոր ճակատը... համբերե՛ն, որոյակ իմ, գուցե դեռ կապրի Շուշան, թերևս օր մը գա զքեզ գտնելու... և եթե զքեզ մեռած գտնես, այն ալ թշվառ պիտի ըլլա. համբերե՛ն, անշուշտ երկինք օր մը կը լսեն մեր աղաչանացը... Բայց, որոյակ իմ, եթե կը սիրես քու հայրդ, ջնջե՛ սրտեդ Շուշանա հիշատակը և պիտի տեսնես որ դու և ուրիշներն ալ երջանիկ պիտի ըլլան:

ՎԱՐԳ.— Ի՛նչպես...

ՊԱՐԵՏ.— Գուրգենա աղջիկը զքեզ կը սիրես և գիշեր ցերեկ քեզի համար կարտասվե եղեր, դու գիտես թե ինչ գեղեցիկ և պարկեշտ աղջիկ մ'է:

ՎԱՐԳ.—Կը ցնորիս, հայր իմ, Էս ջնջեմ սրտես Շուշանա հիշատակը և ուրիշ մը սիրեմ... Եվ այն ատեն հովիտներն ու անտառներն լեզու պիտի ելնեն և «սիրադրճ» աղաղակելով նախատանաց փուշեր պիտի սփռեն ոտիցս ներքև... Այն լուսինը, որ մեր սիրույն վկայն եղավ, ամպերու ետև պահվըտած, ատելություն պիտի սնուցանե ինձի դեմ... Ո՛հ, ո՛չ, չեմ կրնար մոռնալ զինքը և իր սերը... Ինչո՞ւ արգիլեցիր զիս մեռնելե, հայր իմ, այս վայրկենին գուցե մեր հոգիները զիրար կը գգվեին, գուցե Շուշանա գիրկն էի ես հիմա:

ՊԱՐԵՏ.— Եվ քու հայրդ... Եվ այն ատեն քու ալևոր հորդ վշտահար սիրտը գերեզմանիդ ցրտասարսուռ քարին վրա սառիլ սկսեր էր... Ո՛հ, հիմա կը հասկնամ, որ զիս չէն սիրեր եղեր, Վարդ:

ՎԱՐԳ.— Ա՛հ, ո՛չ, կը սիրեմ զքեզ, հայր իմ, ուզե արյունս՝ կյանքս կուտամ, բայց մի ուզեր սիրտս. թո՛ղ որ այս սիրտը Շուշանա սիրույն համար հալի և մաշի... Չեմ կրնար ուրիշ մը սիրել... Շուշանա տխուր ձայնը ականջես չը դադրիր, «միշտ սիրե զիս»,— կը մրմնջե... Չեմ կրնար, եթե Շուշան կենդանի է, թշվառության բաժակը մատուցանել անոր, իսկ եթե մեռած է զինքը իր գերեզմանին մեջ խռովել... Եթե ուրիշի մը գիրկն ըլլամ, իր հառաչանքներն ականջիս քովեն պիտի սլանան, քնույս ատեն յուր արտասուքը ականջիս քով պիտի մրմնջեն... Իր արտասվաց ամեն մեկ կաթիլը մեկ մեկ խղճի խայթ պիտի ըլլա սրտիս... Շուշանա շրթունքներեն, ուսկից միայն համբույր կը բխեր, այն ատեն անեծք պիտի թոթափին... Իր աչացը մեջ, ուր միայն ժպիտը կը խայտային, այն ատեն ատելության շանթեր պիտի փայլատակին... Ո՛հ, ի՛նչպես ուրիշ մը

սիրեն, հայր իմ:

ՊԱՐԵՏ.— Եթե ուրիշ մը չէն սիրեր, ուրեմն դադրե՛ ալ հառաչելէ, որպէսզի քու հայրդ ալ դադրի վշտանալէ. չէմ բռնադատեր զքեզ, որոյ՞սկ իմ, որ ուրիշ մը սիրես, այլ կը փափագիմ, որ ալ հուսահատ ու տխուր չի տեսնեմ զքեզ... Եթե արտասովաց կաթիլ մը շողշողէ աչացդ մեջ, եթե խղդուկ հառաչանք մը թռչի շրթունքներեդ այսուիտեռ, գիտցիր որ քու ծերունի հայրդ ալ պիտի սկսի գերեզմանին աստիճանները չափել...

ՎԱՐԳ.— *(արտասովալից)* Ո՛հ, անկարելի է, հայր իմ... Եթե այդպէս է, ուրեմն կը թողում ես այս տնակը և լեռնէ լեռ կը թափառիմ, որպէսզի դու իմ հուսահատությունս չը տեսնես... կը հեծեմ միայնակ դերեզմաննոցներուն խորերը, ինչվան որ արտասուքս և հառաչանքս դադրին... և սև հողեր ծածկեն իմ գլուխս:

ՊԱՐԵՏ.— Ո՛հ, չէ՛, որոյ՞սկ իմ, իմ գիրկս եղի՛ր, իմ գիրկս հեծե՛, ես ալ քեզի հետ պիտի հեծեմ... Դու արտասովորդ թրջէ այս ալևոր ճակատը և ես ալ իմ արտասովախառն համբույրներովս ծածկեմ քու քաղցր դեմքը... Ո՛հ, մի՛ գատվիր իմ գրկես, սհ, երբե՛ք, երբե՛ք, զավակս...

ՎԱՐԳ.— Չէ՛, չէ՛, հայր իմ... Դադրե՛... Ես միշտ քու քովդ պիտի ըլլամ...

ՊԱՐԵՏ.— Օրհնյալ ըլլաս, իմ սիրուն զավակս... Բայց խոստացիր, որ ես քու քովդ չեղած ժամանակդ ալ չի պիտի լսա:

ՎԱՐԳ.— Կը խոստանամ, հայր իմ, ապահով եղիր...

ՊԱՐԵՏ.— Շատ աղէկ, որոյ՞սկ իմ, այդպէս քու հայրդ ալ երջանիկ կընես *(յրանք դռնէն ներս կը մտնէ)*. Խեղճ Գուրգեն...

Տեսիլ Գ

Վարդ (առանձին)

Խեղճ հայրիկ... Որչանի վշտացուցի գինքը... Շուշան, քեռ քու սիրոյդ համար հորս ցամքած աչքերեն արցունք հոսեցուցի... Ո՛հ, գիտեմ որ դու հորմես քաղցր ես ինձի, երբ հուշիկ մնջիկ գիրկս կը ննջես... երբ «կը սիրեմ զքեզ» խոսքը միշտ ականջիս կը կրկնես... Շանք քաղցր ես դու, ռ՛հ... շանք քաղցր... (ձեռքն երեսը ծածկած աթոռակի մը վրա կը նստի հոսահատ):

Տեսիլ Ե

Վարդ (Սուրմակ աղքատի զգեստով ձախ կողմեն կը մտնէ)

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Տեսնենք քիչ մ'ալ այս արհեստը ձեռք առնենք, ավազակությունը դժվար է և վտանգավոր, իսկ այս արհեստը դյուրին և անվտանգ... Թեպետև Շուշան կը սիրե զիս, բայց դարձյալ ոսկին չեմ կրնար բաժնվիլ... Քանի մը ժամանակե ի վեր է որ վրաս տարօրինակ ազահություն մը տիրած է (Վարդը տեսնելով), կարծեմ Վարդն է սա... որչանի թշվառ է...ճն, պաշտոննիս կատարենք. Վարդ բավական հարուստ է... Հիմա լալ ձևացնելու և ցավալի դիպված մը հորինելու է. այն ատեն ոչ միայն դիմացինիս յարտասուս կը շարժեմ, այլ քսակն ալ կը պարպեմ. ահա երջանիկ արհեստ մը, որով մարդ ստակի տեր կըլլա առանց չարաչար հոգնելու... (կը մտրենա):

ՎԱՐԴ.— Ինչո՞ւ համար եկեր ես հոս, բարի մարդ, ի՞նչ կը խնդրես...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (լալ կեղծելով) Եթե զիս աղէկ մը դիտես՝ կը հասկնաս հոս գալուս պատճառը...

ՎԱՐԳ.— Կարծեմ աղքատ ես և ողորմություն խնդրելու եկած ես...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Տեն, ողորմած մարդը, ինչպես կը հասկնա թշվառի մը վիճակը... սիրելի՛ որդյակ, երեք հատ փոքրիկ տղաքներ ունիմ առանց մոր, երկու երեք օր կա որ դժբախտությամբ աջ թևս կոտրեցավ և աշխատությամբ սնունդ հայթայթելու անկարող եմ, երկու օր կա որ ես անոթի, տղաքս անոթի՝ թշվառության մեջ կը տառապիսք... Փոքրիկ խեղճերը բոլորտիքս ժողովված «Հայրիկ, անոթի ենք» ըսելով կուլան կողբան... Ո՞ր հոր սիրտ կը դիմանա ասանկ ողորմելի տեսարանի մը... Քանի մը անգամ հուսահատութենես ինքզինքս սպաննել ուզեցի, բայց տղայոցս ապագա վիճակը նախատեսելով ետ կեցա դիտավորութենես և սկսա տունե տուն ողորմություն խնդրել, շատերը վնասեցին զիս, հազիվ քիչ մը ստակ ժողվեցի, և ան ալ տուն տարած ատենս ավազակները կողոպտեցին... անհ, գոնե դուն, գթած զավակ, հանուն սիրելվույդ ըլլա, մեկ ողորմություն մը շնորհե և ազատե թշվառ ընտանիք մը:

ՎԱՐԳ.— Խեղճ մարդ, առ սա քսակը և գնա շուտ տղաքդ խնամե... սա քսակը, որ քեզ կուտամ, իմ բոլոր հարստությունս է (*քսակ մը կուտա*):

ՍՈՒՐՄԱԿ.— (*տննելով*) Շնորհակալ եմ ազնիվ զավակ... Աստված զքեղ սիրելյացդ գրկեն չի բաժնե... Մնաս բարյանվ: (*Գացած ասրեն*) Խեղճ Վարդ, իր սիրուհին հափշտակելես զատ քսակն ալ առի. գործերնիս աղեկ սկսավ... Տեսնենք... (*երթալու ասրենը Մարիամ դիմացը կեղնե, Սուրմակ զայն տեսնելով կաճապարե և Մարիամ սուսկնան ճիչ մը արձակելով կը նվաղի*):

Տեսիլ 2

Վարդ և Մարիամ

ՎԱՐԴ.— Ինչ եղավ այս կինը, պիտի ծանչեմ ես զինքը...

Մնյրս, այո՛, մնյրս է... Ինչ խորհրդավոր տեսարան...
այս մարդը ո՞վ էր արդյոք (*զայն գրկելով*) մնյր իմ... մնյր
իմ... Ինչ եղար հանկարծ... Խելքդ գլուխդ բեր, խոսե..

ՄԱՐԻԱՄ.— (*սթափվելով և զայն դիպրելով*) Աստված իմ...
զո՞վ կը տեսնեմ...

ՎԱՐԴ.— Մի վարանիր, մնյր իմ, քու որդիդ՝ Վարդն է
գրկացդ մեջ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Կը խաբես զիս, միթե չը մեռնով Վարդ այն սև
գիշերը:

ՎԱՐԴ.— Ո՛չ, ոչ, ազատեցավ Վարդ այն նենգավորին
տված հարվածեն... Բայց իցի՛վ թե այն գիշերը մեռներ...
այլ ըսե, մնյր իմ, ո՞վ էր այն աղքատը... Ինչո՞ւ իր տեսքը
խոռվեց գքեգ:

ՄԱՐԻԱՄ.— (*մեկնուսի*) Խեղճ տղա, յուր հակառակորդը
չի ծանչեր... (*բարձր*) Մարդադեմ հրեշ մ՛ է նա, որ այս
ողորմելի կերպարանք...

ՎԱՐԴ.— Հրեշ մը... ճշմարիտ կըսես...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ինչո՞ւ համար եկած էր հոս...

ՎԱՐԴ.— Եկավ, «խղճալի եմ» ըսելով քսակս առավ գնաց:

ՄԱՐԻԱՄ.— Անօրեն... Միթե չի վախցմիր այս տեղն ալ
նոք կոխելու, ուր անեծք կսպասեին քեզի... մի՛, այն
անմեղներուն անեծքը չը փշրեցի՞ն քու գլուխդ, երբ
զիրենք իրենց սիրելյաց գրկեն հափշտակեցիր.
գերեզմանն անգամ կը գարշի քեզսե... Մեկ նոքդ քանի
մը անմեղներու դիականց վրա կեցած է և մյուս նոքդ
դժոխսոց բերանը կը նայի, և դեռ՝ առանց սարսափելու

երկնից շանթերեն, ըրած ոճիրներուդ վրա կյանք կը շնչես, անզգա...

ՎԱՐԳ.— Քու խոսքերդ սոսկումն կազդեն ինձ, մայր իմ...
Ինչ ըսել կուզես, չեմ հասկնար...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ըսել կուզեմ, որ ես ալ քիչ ատեննն այն անօրենին ոտիցը պատվանդան եղող դիակներեն մեկն պիտի ըլլամ... Անօրեն մ'է նա, նա է որ քու մայրդ գրկեդ հափշտակեց, նա է որ քու սիրուհիդ գրկեդ հափշտակեց...

ՎԱՐԳ.— Ա՛հ, Շուշանս հափշտակեց... *(ձախեն վազելով)*:

ՄԱՐԻԱՄ.— Կեցի՛ր, կեցի՛ր... Ո՛հ, գնաց *(ինքզինքին գալով)* արդյոք ստուգիվ որդիս էր որ տեսա, եթե ոչ՝ գերեզմաննն փախած անհանգիստ ստվեր մը, որ սիրուհին կը փնտռէ:

Տեսիլ է

Պարեպ և Մարիամ

ՄԱՐԻԱՄ.— Վարդ, չըլլանտ սպաննե գինքը, ինչ ըրի ես...

ՊԱՐԵՏ.— Զավանկս սպաննե... Ինչ կըսես, կին դու...

ՄԱՐԻԱՄ – Զավակս մարդասպանի մը գիրկը կը վազե, ազատենք:

ՊԱՐԵՏ.— Ինչ պատահեցավ տե՛ր Աստված, բայց ո՞վ ես դու...

ՄԱՐԻԱՄ.— *(արտասովալից)* Յուր մայրը...

ՊԱՐԵՏ.— *(զարմացմամբ)* Մարիամ...

ՄԱՐԻԱՄ.— Որ ամուսնույն ծնկացը կը փարի *(վարագոյրը կիջնե)*:

(Վերջ Բ արարվածին)

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

Ծաղկազարդ հովիտ մը.— Աջ կողմը բլուր մը.—
Երևը լեռներ, որոնք ստորոտը ժայռերուն վրայեն
ջրվեժ մը կը սահի:

Տեսիլ Ա

Վարդ (առանձին)

Մինչև ցե՛րք իմ հայրենի Կասկա թողած պիտի թափառիմ
շնչասպառ քեզի համար, Շուշան, զքե՛զ հափշտակող
ավազակին երևեն, պիտի գտնեմ զքե՛զ... Ո՛հ, եթե յերկինս
թուար, ցցուր անգամ մը գոնե քու լուսարիպ դեմքդ ամպերուն
երևեն... Տեսնեմ և մեռնիմ, գամ և զքե՛զ գտնեմ... Ա՛հ, սէր, սէր,
երանի թե ոչ քու քաղցրությունդ և ոչ ալ քու վշտերդ զգայի... Այլ
ի՛նչ կըսեմ ես... Միրեցի Շուշանը և սիրո համար են համբույր,
ժպիտ, հառաչանք և արտասուք... Բայց երբ միտքս կուգան այն
օրերն, երբ մենք Շուշանա հետ իրարու գիրկ՝ իրարու շնչով
կապրեինք, հիմակվան՝ իրմե հեռու անցուցած վայրկյաններս
մեկ մեկ փոթորկալից գիշերներեն առանց արշալույսի...
Ո՛վ հրեշտակդ գթության, թռի՛ր երկնից կամարեն և այս
արտասուքս քո թևոցդ վրա ժողվելով Ամենակալին փար, ըսե՛
իրեն, թե վայրկյան մը չեմ մոռցած զինքը...

Տեսիլ Բ

Վարդ և Գեղամ (նիհար, դեղնած և կթուր կերևի)

ՎԱՐԳ.— (Գեղամը տեսնելով, որ հուսահատ և համրաքայլ
կուգա) Ահա, հուսահատ երիտասարդ մ'ալ... կարծես

թե նա ալ ինձ նման սիրուհին կորսնցուցած է... նա ալ ինձ նման թշվառ է... և հառաչելով ուրվական մը դարձեր է:

ԳԵՂԱՄ.— Քիչ մ'ալ թող զիս, ո՛վ անողորմ հիշատակ, ալ բավական գերի եղավ քեզ սիրտս... բայց դու ինձ մտիկ չես ըներ... Դու զիս չի պիտի թողուս ինչվան որ աչքերս չը մթագնին... Ո՛վ սեր, մինչև ցե՛րք օձի պես սրտիս արյունը պիտի ծծես... Ե՛րբ պիտի հագենաս... Շուշան, երանի թե աչքերս զքեզ տեսած չըլլային բնավ...

ՎԱՐԳ.— *(մեկնուսի)* Շուշան... Ո՛վ երկինք... Ի՞նչ անուն էր որ լսեցի օտարականի մը բերնեն *(անոր մոտենալով)*, այն աղջիկը որուն անունը թռավ հիմա շրթունքներեդ, կը ճանչնես... Տեսա՛ր զինքը, խոսե՛, շուտ խոսե՛ ...

ԳԵՂԱՄ.— Այն աղջիկը... Ա՛հ... Կը սիրեմ ես զայն:

ՎԱՐԳ.— Կը սիրես... Իսկ ի՞նքը:

ԳԵՂԱՄ.— Մերժեց իմ սերս...

ՎԱՐԳ.— Ո՛հ... բայց ո՞ւր և ե՛րբ տեսար զինքը...

ԳԵՂԱՄ.— Ամիսե մը ավելի է, որ գիշեր մը անտառի մը եզերքը տեսա զինքը, հոն հայտնեցի իմ սերս և նա մերժեց, ուրիշ մը կը սիրեր, Վա՛րդը... Միշտ «Վարդ» կը թռեր իր բերնեն:

ՎԱՐԳ.— Ո՛հ, Շուշան, ես գիտեի, որ դու յամենայն սրտե կը սիրես զիս...

ԳԵՂԱՄ.— Ի՞նչ... Զքեզ կը սիրե՞ միշտ... ուրեմն Վա՛րդն ես դու... Բայց ո՞ւր է ինքը... Ա՛հ, շնորհք ըրե, գոնե վերջին անգամ մը տեսնեմ յուր դեմքը, թեպետ նա զիս չը սիրեր... Ո՛հ, վերջին անգամ գեթ... Կը տեսնես որ ալ պիտի մեռնիմ...

ՎԱՐԳ.— Եվ դու ալ իմ արցունքներս կը տեսնես:

ԳԵՂԱՄ.— Ա՛հ... Մեռա՛մ:

ՎԱՐԳ.— Ո՛չ, հափշտակեցին:

ԳԵՂԱՄ.— Հափշտակեցին:

ՎԱՐԳ.— Հիմա ես ալ տեսնել կուզեմ յուր դեմքը, գոնե վայրկյան մը. այլ չի կամ:

ԳԵՂԱՄ.— Ուրեմն առանց զինքն անգամ մ'ալ տեսնելու, պիտի մեռնիմ:

ՎԱՐԳ.— Եվ պիտի անիծե՞ս իմ Շուշանս, որ քու սերդ մերժեց...

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, ո՛չ, զինքն օրհնելով պիտի մեռնիմ... վասնզի դեռ կը սիրեմ զինքը... Պիտի անիծեմ այն օրը՝ յորում զինքը տեսա հովտի մը մեջ, որ առվակի մը եզերքը հանգչած կը գիտեր թե ի՞նքն ավելի անբիծ է, եթե առվակը...

ՎԱՐԳ.— Ո՛հ, Շուշանս... Եվ միթե առվակեն անբիծ չէր...

ԳԵՂԱՄ.— Այո՛... Վերջին հարված մը կը պակսեր... Պիտի մեռնիմ... *(բլրին երևեն կաներևութանս):*

Տեսիլ Գ

Վարդ (առանձին)

Քունն արյունանսցս վրա կը ծանրանա... Երեք օր է որ աչքս չեմ գոցած... Ա՛հ, հոս քիչ մը նիրհեմ... գոցե երազիս մեջ րեսնեմ Շուշանս և կարոյրս առնում... Շուշան, մի՛ մոռնար զիս բնավ... (ծառին կրթնած քնանալու կըլլա, իսկոյն հետևյալ երգը կը լսվի՝ զոր մտախոհ և սպշած մտիկ կընե):

ՍԻՐԵՐԳ

*Ա՛հ, արշալոյս քաղցրածալլալ,
Ցողե՛ յերկիր ցող և նըշոյլ,*

*Տես յանդամներն նսենաարվեր
Լավին թըռչնոց քաղցր երգեր:*

*Արի, զարթիր, դու, վարդ փութով,
Յանդամու, հովիտս Արարայտյան,
Օ՛ն, սիրտ ի սիրտ և թև ի թև
Մինչ երեկո առցուք մեք ման:*

*Համբոյր հազար հողմոյն ընդդեմ,
Եվ անդանոր սգել զսեր
Ի շորթն ի սիրտ և ի հոգի
Ուխտել ըզսեր հավերժական:*

*Այս երգը... այս ձայնը... պիտի հիշեմ ես, կը դողան...
սիրտս կը փրփուի... Այո՛, Շուշանս ձայնն է... Բայց ո՛ր եմ ես...
Երկինքն եմ եթե ոչ երկրի վրա... այո՛, այո՛, այն երգն է, զոր
արշալոյսին անկողնոյս քով նստած կերգեր նա... Երկինք և
երկիր, պարասիան փվէք ինձ, ո՛ր է Շուշանս... ոսկից եկավ
յոր ձայնը... Շուշան, հոս եմ հոս... իսկ դու ո՛ր ես, գրկեմ զքեզ...
սեղմեմ ձեռքդ սրտիս վրա (ձախ կողմեն շրապավ կը մեկնի):*

Տեսիլ Դ

Պարեպ և Մարիամ (աջ կողմեն կուգան)

ՊԱՐԵՏ.— Ա՛հ, ճրջափ հոգնեցա... Այս ճրջափ քալեցինք,
էրբ պիտի գտնենք զինքը... արդոք Վարդ թողո՞ց
զմեզ, իմ սիրելի որդակս, որ իմ միակ հույսս և իմ
ծերութեանս նեցուկն էր...

ՄԱՐԻԱՄ.— Համբերէ՛, սիրելի ամուսինս...

ՊԱՐԵՏ.— Համբերե՛մ... Այո՛, համբերե՛մ... Բայց այս քանի օր է որ իր հայրենի տնակը թողուց, հեռացավ և իր ավեր հայրը հուսահատության մեջ ձգեց... Արդվույս այս բաժանունը կենացս փոթորիկն էր, որ պայթեցավ և կարծեմ միայն մահվան առջև պիտի խաղաղի... Այս խոսքը միշտ պիտի կրկնեմ, որդի մը հորը մահվան վրա քանի մը արցունք կը թափե, իսկ հայր մը որ որդվույն կենացը ամեն մեկ վայրկյանին մեն մի արցունք կը նվիրե... Ո՛հ, չը գիտեն որդիք հոր արժեքը... Վա՛րդ, Վա՛րդ, որչափ ապերախտ գտնվեցար քու ծերունի հորդ, որ ամեն մեկ վայրկյան քու երջանկությանդ համար կը մտատանջեր, և դու սիրուհվո մը համար մոռցար զինքը...

ՄԱՐԻԱՄ.— Սիրելի՛ ամուսինս, դու չը գիտե՞ս թե սերը որչափ ազդեցություն ունի 17 տարեկան երիտասարդի մը սրտին վրա, յորում դեռ նոր կը փթթին սիրո առաջին ծաղիկները և որուն առջև շատ անգամ կը նվազի հայրական սերը, այսուամենայնիվ շատ անգամ հոր մը կաթիլ մը արտասուքը կարող է մարել այն սերը... համբերե, անշուշտ կը գտնենք զինքը և տնակնիս կը դառնանք խաղաղ կյանք վարելու համար. *(մեկուսի)* իսկ իմ որդիս Գեղամս... Առանց անոր ես չի պիտի կարենամ երջանիկ ըլլալ:

ՊԱՐԵՏ.— Այո՛, համբերե՛մ... Բայց եթե չը գտնենք երբեք զինքը, ինչ պիտի ընեմ ես... Ո՛հ, արդյոք հուսահատութենեն ինքզինքն սպաննե՞ց... Սոսկալի կասկած... Արդյոք ո՞ր գետը քշեց տարավ իր ցուրտ դիակը, ո՞ր վայրն արդյոք իր արյամբը կարմրեցավ. Վա՛րդ, Վա՛րդ, արդյոք մահվան շունչը խամրեցո՞ւց զքեզ, ինչպես ձմռան հողմը վարդը կը խամրեցնե...

Ո՛հ, մեկը չի գար ծերունի հոր մը ավետելու թե՛ «Քու որդիդ կենդանի է և պիտի գտնես զինքը...»: Կարծես թե բնությունը հուշիկ մնջիկ որդվույս վրա կը սգա... *(ձախ կողմեն նայելով)* Ինչ կը տեսնես... Ահա մեկը անտառին խորը կը թափառի... արդյոք Վամրդս է... Ո՛հ, ինչ ուրախություն, եթե ինքն ըլլա *(կերթա)*:

ՄԱՐԻԱՄ.— Գնա՛, գնա՛, կարելի է որ ինքն ըլլա:

Տեսիլ Ե

Մարիամ (առանձին)

Բայց իմ Գեղամս ո՛վ պիտի դարձնե իմ գիրկս... թեպէտր ինքն ուխտագանացոյցան մը կամ ոճիրի մը հիշատակն է, սակայն կը սիրեմ զինքը. երկու զավակներս ալ կորուսի, մին գրնէլով՝ գոցե մյուսին հիշատակը մոռնայի... Բայց գիրկս երկուքեն ալ զորկ է... խեղճ ամուսինս, իրչափ թշվառ է... արդյոք հիրավի Վամրդն էր տեսածը *(ձախեն կերթա)*:

Տեսիլ Զ

Գեղամ (աչքերովը մեկը փնտրելով)

Գացեր է... Պիտի մեռնիմ... ահա մահը ճիրանները բացած՝ կսպասե որ երթամ գրկեմ զինքը... Այս ծաղկանց տակ թող թաղվին հոյսս և սերս... Ինչ եղա ես, ողբաձայն թել մը դարձա... Աներևոյթ ձեռք մը գերեզման մը կը ցուցնե ինձ անդադար, զոր սերն իր արյունը վա մագիլներովը ոտքերուս տակ փորեց. հո՛ն պիտի իջնեմ ես, Շուշան, վասնզի չափազանց սիրեցի զքեզ... Գերեզման, թող հատակդ խոր ըլլա, որպէսզի գիշերվան լռոյցան մեջ աշխարհիս երեսեն սլացող սիրո խոսքերուն և

համբոյրներուն մրմունջը չըլլա որ գերեզմանիս թափանցե և իմ վշտահար սրվերս յոր խոր քունեն արթնցնելով աչքերեն արցունքի սառած կաթիլներ հոսեցնէ... Ո՛վ սեր, դահիճ երիտասարդաց, դու արեցիր փապարդ... Մնաք բարյանլ, անտառք և հովիտք և ամենայն զբոսավայրք մանկությանս... Մնաս բարյանլ, մայր իմ, այսուհետև ինձի համար թափած արցունքների գերեզմանիս վրա ժողվե... Կարողություն չի մնաց վրաս, ուրքերս կը դեղևին (քիչ քիչ կը փկարանաս և վերջապես կիյնաս) Ա՛հ, Շուշան... Մայր իմ...

Տեսիլ է

Նոյն և Մարիամ (մկրնելով)

ՄԱՐԻԱՄ.— Ի՞նչ ձայն է որ լսեցի... մեկը «Մայր իմ»
կաղաղակեր (կը տեսնե Գեղամը, քովը կը մոտենա,
աղեկ մը կը դիտե և ճիչ մը կարձկե) ճի, Գեղամ:

ԳԵՂԱՄ.— Մայր իմ... դո՛ւ ես...

ՄԱՐԻԱՄ.— Ել, ել, մայրդ գրկե, զավակս...

ԳԵՂԱՄ.— Ո՛հ, չեմ կրնար:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ի՞նչ նիհար և դալկահար դեմք... Ի՞նչ կթոտ
ծունկեր... Բայց ի՞նչ եղար, զավակ...

ԳԵՂԱՄ.— Սիրեցի աղջիկ մը և նա մերժեց սերս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Դարձյալ սեր...

ԳԵՂԱՄ.— Ես ալ ինքզինքս լեռները նետեցի, բան մը
չէի ուզեր ճաշակել, շունչ մը չէի ուզեր շնչել... Իզո՞ւր
ուզեցի զինքը մոռնալ, քեզ մոռցա, մայր իմ, զինքը
չը կրցա մոռնալ... Իր հիշատակը դահճի մը պես կը
հալածեր զիս... սրտես գունդագունդ հառաչանքներ
հանել կուտար, զիս ուժե կը ձգեր... մայր իմ... այնպես

որ հիմա մորս վերջին մնաս բարով մը ըսելու անգամ կարողություն չի մնաց վրաս:

ՄԱՐԻԱՄ.— Որդյանկ իմ, պիտի գրկվիմ քեզնե, չի պիտի կարենամ խորտակել այն դռները, որոնք զիս քեզնե պիտի բաժնեն... որոնք որդի մը արտասավալից մոր մը գրկեն պիտի գատեն:

ԳԵՂԱՄ.— Մի՛ այդպես թրջեր այրած արտասվոքդ սիրտս, մայր իմ, որոնք սրտիս կրակը փոխանակ մարելու, ավելի կը բորբոքեն... Գոնե թող որ կենացս վերջին վայրկյաններուս քու մայրական ծոցդ թափեմ արցունքներուս վերջին մնացորդը, որոնք են նմանիք մանկությանս ատեն թափած արտասվացս, որք մարգարտի պես կը սահեին այտերուս վրայեն... իսկ այս կաթիլ, կաթիլ վազածը սրտիս արյունն է, որ աչքերես դուրս կը ժայթքե, վասնզի ալ արցունքս ցամքեցավ:

ՄԱՐԻԱՄ.— Ո՛հ, այս է կյանք ըսվածը... այս է զավակ ունենալը... Մայր մը զավակ մը ունենալու համար՝ պետք է որ անհուն սիրտ մը ունենա... անհ, որդյակ իմ, արև մ'էիր դու երկնքին երեսը, և եթե դու աներևութանաս կենաց հորիզոնեն, սև գիշեր մը պիտի պատե զիս...

ԳԵՂԱՄ.— Ուրեմն ինչո՞ւ ծնար զիս, եթե դու և ես այսպես թշվառ պիտի ըլլայինք:

ՄԱՐԻԱՄ.— Կը տեսնես, որ սերը կսպառե քեզ:

ԳԵՂԱՄ. — Ո՛հ, սերն առաջին անգամ ինձի սիրուն հրեշտակ մը երևցավ, ես այլուր զմայլելի տեսքեն հրապուրված՝ գրկեցի զինքը... Բայց հետո տեսա, որ ալ նույն հրապուրը չուներ... տեսա, որ սերը դահիճ մ'է եղեր, որ տապար ի ձեռին զիս կը հալածեր կատաղաբար... Վերջապես հասավ ինձ... հարվածեց և զիս գետին տարածեց... Բայց, օրհնյալ ըլլա երկինք,

խեղճ երիտասարդ մը յուր սիրերյալ մորը տեսութենեն չի գրկեց... Ուրեմն վերջին անգամ մ'ալ սրտիդ վրա գրկե զիս, մայր իմ:

ՄԱՐԻԱՄ. — Ա՛հ, կը թողո՞ւս մայրդ, որդյակ իմ...

ԳԵՂԱՄ. — Աչքերս կը մթագնին... մահվան ստվերը դիմացս կեցած ինձ կսպասե... Մնա՛ն բարյավ, մայր իմ... *(կը մեռնի):*

ՄԱՐԻԱՄ. — Օգնություն, օգնություն, զավակս կը մեռնի... Ա՛հ, մեռավ... դիակնացանվ... անհ, ալ կենդանի չէ իմ Գեղամս... Իմ կյանքս ալ նորա գերեզմանին վրա արտասվելով պիտի սահի:

Տեսիլ Ը

Մարիամ և Պարեպ

ՊԱՐԵՏ. — *(հոսսահատ երևելով)* Ի գճւր... Ինքը չէր...

ՄԱՐԻԱՄ. — *(Պարեպը տեսնելով)* Ա՛հ...

ՊԱՐԵՏ. — Ո՞վ է այդ... Վարդը չէ՞... *(մոտենալով):*

ՄԱՐԻԱՄ. — Զավանկս է... *(վարագոյրը կիջնել):*

(Վերջ Գ արարվածին)

ԱՐԱՐՎԱԾ Գ

*Կամարակապ մոյթ քարայր մը.— Խորը խոռոչ մը.
— Կամարե մը կահաված կանթեղ մը կը պլլլա:*

Տեսիլ Ա

*Սուրմակ (նստարանի մը վրա կը մրափե).
Շուշան (խոռոչին մեջ կը քնանա)*

ՍՈՒՐՄԱԿ.— *(խոռոված կարթննա, չորս կողմը կը նայի, խոռոչը կը դիպե և կը հանդարտի)* Դեռ ազատ և երջանիկ եմ, դեռ Շուշան ձեռքս է... Ա՛հ, ի՛նչ սուկալի երազ էր որ տեսա... սիրտս զարհուրած՝ դեռ կը բաբախե, դեռ բոլորովին դողի մեջ եմ, ինչո՞ւ համար հանդարտ չեմ կրնար սիրել... Անգութ երկինք, ինչո՞ւ համար հանգիստս խլեցիք սրտես... Գիշերները՝ մեկ մեկ սևազգեստ դահիճներ են, որ գլխուս վերևեն կանցնին առանց զիս սպաննելու՝ սպառնալից նայվածք մը միայն ուղղելով ինձ, որո մեջ հայելվո պես անցելույն հիշատակները կը նշմարեմ... Ցերեկներն ալ հանգիստ չեմ, վասնզի ալևոր հորս ստվերն՝ իր պաղ ձեռքը կուրծքիս վրա դրած սիրտս կը ճնշե... միշտ այն սուկալի գիշերը միտքս կուգա, այն սև գիշերը, յորում դողդոջելով անկողնես ելա, զարհուրած չորս կողմս նայեցա, հետո երկինք վերուցի աչքերս և տեսա որ լուսինը խոժոռադեմ զիս կը դիտեր... Արձանի մը պես պաղած մնացի, հառաջ գացի և վարանեցա, միտքս բերի սիրուիկս և քաջալերվեցա, վասնզի կը հուսայի հետը ազատ ապրիլ և ձեռացս մեջեն ոսկվո հեղեղներ թափել... Հորս սենեկին դռան սեմին վրա հասած էի...

ներս մտա... անկողնույն քով ծունր եկա... խղդուկ հառաչանք մը սլացավ սրտես... պաղ քրտինք մը հոսեց մարմնես... ամեն բան լմնցեր էր... խեղդամահ ըրի հայր մը, որ իմ ամոթալից գործքերուս խոչընդոտն կըլլար... Դեռ իր վերջին նայվածքը աչացս առջևն է:

ՇՈՒՇԱՆ. — *(բանդագուշեղով)* Որչնփ կը սիրեմ գբեգ...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Այս անուշ ձայնը առածիս պես կը զվարթանամ... Երբ Շուշանն ա գիրկն եմ ամեն բան կը հանդարտի... Քանի մը անգամ բռնադատեցի զինքը, բայց երբ օգնությոնն պոռաց, ետ կեցա դիտավորութենես՝ վախնալով որ չըլլա թե հորս ուրվականը իր գերեզմանեն դուրս ելնե անոր օգնելու համար... Բայց վերջապես... օր մը այսպես քնո մեջ էր... մարած էր... վայրենի փափագս լցավ... այնուհետև ատեց զիս և արտասվեց... Բայց հիմա զիս կը սիրե և վրաս կը գուրգուրա... Որչնփ ալ սիրուն է... Կարծես թե հրեշտակ մ'է, որ սիրո համար երկինքը թողշլով՝ աշխարհք եկած է:

ՇՈՒՇԱՆ. — *(նայնպես)* Ես սիրեմ Սուրմակը, այն անօրենը, երբեք... Կատեն ես զայն, սիրել կը կեղծեմ, որպեսզի վրաս վստահելով այս խավարչտին քարայրեն հանե զիս...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Թշվառական, մատնվեցանք... ուրեմն քու ժպիտներդ խաբեպատիր են... Այդ խոստովանությունը շատ սուղի նստավ քեզի...

ՇՈՒՇԱՆ. — *(կարթննա, կը տրտի, հեկոտ սթափելով՝ Սուրմակա կը մոտենա)* Դեռ գիշեր է, Սուրմակ... Բայց կարծեմ արշալույսը կը ծագի, վասնզի թոչուններուն ձայնն է, որ հեռուեն կառնում: Դու ըսիր, որ այսօր պիտի տեսնեմ արեգական ծագումը, յոբնե բավական ատենն

ի վեր գուրկ եմ... Որչանի բարեսիրտ ես, Սուրմակ, և որչանի կը սիրեմ զքեզ:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Թ՛նղ զիս, նենգավոր շողոքորթ, դու կը խաբես զիս, կը հասկնամ՝ այդ աչացդ մեջ փայլող ժպիտներն ասելությանդ շանթերն են, ապերամխտ, ես կը սիրեմ զքեզ, և դու այդ սերն արհամարհանաց ժպիտներով կը շողոքորթես...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ինչ կըսես, Սուրմակ, կը ցնորի՞ն թե կատակ կընես... *(մեկնուսի)* Աստված իմ... Չեմ հասկնար, ինչ եղած է արդյոք...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Ո՛չ, ո՛չ, ըսածս գիտեմ և կը լսեմ այդ հառաչանքները, որոնք լռության մեջ կը սահին, կը տեսնեմ ես այդ արցունքները, որոնք խավարին մեջ կը հոսին, վերջապես սրտիդ հուզմունքները՝ դեղնած դեմքիդ վրա հայելվո մը պես կը տեսնեմ... Ուրեմն մի՛ հուսար, որ այսուհետև քու կեղծ սիրովդ պատրես զիս:

ՇՈՒՇԱՆ. — Կը մեղանչես դու, Սուրմակ, կը մեղանչես իմ սիրույս վրա այսպես կասկածելով, գիտե՞ս որ այդ խոսքերը սիրտս նետի պես կը խոցեն...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Եթե այդպես է, երդվիր որ ճշմարիտ սիրով կը սիրես զիս... Դու լմու կը կենաս... Այս խոսքը քեզ սոսկումն կը պատճառե, ուրեմն դեռ շնչե՛ն այս խավարը, արտասվոքդ թրջե՛ն այս քարերը և հառաչանքներովդ թնդացոր այս կամարները... Ոչ ոք պիտի լսե քեզ և պիտի գթա. միայն Սուրմակ կա հոս...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ա՛հ, չարաչար կը տանջես զիս... Սուրմակ, ո՛վ իշխանություն տվավ քեզի մատաղ սիրտ մը այսպես խոցելու... Ո՛հ, մինչդեռ նոր սկսած էի սիրո պարտեզեն ծաղկունք քաղել և անոնցմով փունջ մը կապել, դու այն փունջը հափշտակեցիր իմ ձեռքես և անոր փոխարեն

փշո փունջ մը դրիր ձեռացս մեջ... Մինչդեռ նոր սկսած էի կապուտագեղ և աստեղագարդ կամարի մը տակ սիրել և ժպտիլ, դու վիհ մը բացիր առջևս և զիս հոն քաշկռտեցիր, և հիմա խավարամած կամարի մը տակ կը հեծեմ... Այո՛, կատեմ գքեզ, Սուրմանկ... Թո՛ղ այս խավար լռության մեջ լռիկ մնջիկ սահին արտասուքս, թող մեկը չի գթա իմ վրաս:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Մի՛ այդ խոսքերը, Շուշան՛, սիրե՛ զիս և երջանիկ եղի՛ր, գիտցիր որ երբ սիրո անկեղծ ժպիտ մը ծագի այտերուդ վրա, այս խավարչտին քարայրն ալ պիտի լուսավորվի, այն ժպիտը արև մը պիտի ըլլա ինծի և քեզի համար... Երբ զիս սիրես, այս քարայրը դրախտ մը պիտի ըլլա... Երբ ժպտիս, այս սև կամարները պիտի ոսկեգօծին... Երբ աչքեդ ուրախության կայլակներ հոսեն, յուրաքանչյուրն իբրև ծաղիկ պիտի փթթի հոս, իսկ երբ շրթունքներդ համբույր տան, անոնց մրմունջն իբրև քնարի քաղցրածայն նվագներ պիտի զբոսցնեն զմեզ. ուրեմն ասկե ավելի ի՛նչ բանի կը փափագիս...

ՇՈՒՇԱՆ. — Բանի մը միայն, զոր պետք չէ գիտնաս դու...

ՍՈՒՐՄԱԿ.— Բայց երբ դու ճշմարտիվ սիրես զիս, ես ոչ եթե յուր գերեզմանը այլ զինքն իսկ կը ցուցնեմ քեզի...

ՇՈՒՇԱՆ. — Վարդս կենդանի ըլլամ... Ո՛չ, անկարելի է այդ, միթե դու չսպաննեցիր զինքը... անգո՛րթ, միշտ կը տանջես զիս, միշտ սրտիս խորը թաղված տխուր հիշատակները կարթնցնես... Դու կը խաբես զիս, կենդանի է կըսես, որպեսզի, զքեզ յուր սպաննիչը չի կարծեմ...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Կերդնում, որ եթե զիս սիրես, պիտի տեսնես զինքը...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ո՛չ, չեմ հավատար քու երդմանդ... Եթե իսկ

զինքը տեսնեն, պիտի ըսեն, թե խաբեպատիր երազ մ'է կամ յուր ստվերն է (հոսսահայր՝ դեմքը ձեռքը ծածկելով կերթաւ, կը նստի):

ՍՈՒՐՄԱԿ. — (մեկնուի) Պետք է որ մինակ թողում զինքը, որպէսզի հուսահատության և երկյուղի մեջ դարձյալ գրկէ զիս և երթամ քիչ մը ուտելիք բերելու:

Տեսիլ Բ

Շուշան (առանձին)

Գացեր է... Դարձյալ առանձին մնացի իսավարի և լռության մեջ... Շար աշխատեցաւ այս սուկալի փեղեն փախչելու, այլ չի կրցաւ ելք մը գտնել... Իզոյր ասդին անդին գացի, զլուխս միշտ կամարներու զարկի, բայց հոսսահայրութենէս ու վախէս ետ կեցաւ... Ա՛հ, որչանի թշվառ եմ, եթե գիտնայիր, Վարդ, որ կաթիլ կաթիլ արտասուք կը հոսեն սիրո քնարիս թելերուն վրայէն, որ երբեմն զվարթ եղանակներ կը նվագեր. քանի որ այս իսավարին մեջ եմ, հոստ նշոյլ մը չեմ նշմարեր. ուրեմն ինչո՞ւ ասորիմ ես. մահն արագաթռիչ թներ պիտի տա ինձ և անոնցմով յերկինս պիտի սլանամ... Հոն պիտի փնտրեմ Վարդս և պիտի գտնեմ զինքը դրախտին մեջ, որ ծաղկանց վրա հանգած՝ ինձ համար կարտասվե, պիտի սրբեմ յուր արցունքը և հավիտյան պիտի սիրենք զիրար, վասնզի հոն թշնամի չիկա... Պիտի հեռանամ այս դժոխային բնակարանէն՝ արհամարհելով այս քարերը, որոնք իմ արցունքս ծծեցին, արհամարհելով այս կամարները, որոնք հոսսահայր հառաչելու արեւս իրենց փակած արձագանքովը կարծես թե վրաս կը խնդային... (ոտքը դաշոյնի մը գալով) Ի՞նչ է այս (առնելով) ո՛հ, տես՜ գործիքս ալ գտաւ. հեռացե՛ք մտքէս, երջանկության

հիշատակներ, հեռացե՛ք աչացս առջևեն, բնության հրաշալյաց
սպվերներ, իզո՛ր կը հրասպուրե՛ք զիս, երկիրս փշուր վարդ մ’
է, իսկ երկինքն անսիրտ վարդ մը... ուրքի ձայն մը կա... Ինքն
է... Ո՛հ, չը տեսնեմ մեկ մ’ալ յոր դժոխային դեմքը (դաշոյնով
ինքզինքը կը զարնե):

Տեսիլ Գ

Վարդ և Շուշան

ՎԱՐԴ. — (խարխափյալ (զայրով) Այս խավարը և լռությունը
սուկալի է... Շուշան... Շուշան... Ո՛ր ես...

ՇՈՒՇԱՆ. — Աստվա ծ իմ... Այս ձայնը... Կը ցնորիմ...
Կերազեմ արդյոք...

ՎԱՐԴ. — Շուշան, ձայն տո՛ւր ինձ, Վարդն եմ ես:

ՇՈՒՇԱՆ. — Երկինք, պիտի խենթենամ հիմա... Բայց
դարձյալ կը խաբվիմ, մեռած է նա...

ՎԱՐԴ. — Շուշան... (մոտենալով) Ո՛ր ես.. Ա՛հ (կը գրկե):

ՇՈՒՇԱՆ. — (զայն դիտելով) Ո՛հ, ճշմարտիվ դո՛ւ ես իմ
գիրկս:

ՎԱՐԴ. — Միթե չե՛ս ճանչեր զիս... Մոռցա՛ր զիս... Շուշան...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ո՛չ, ո՛չ, մոռցա երկնից և վարդին գույնը, այլ
քու դեմքդ չեմ մոռցած... Բայց այս խաբեպատիր երազ
մ’ է, վասնզի Վարդս սպաննվեցավ:

ՎԱՐԴ. — Հանդարտե՛, Շուշան, դեռ ես կյանք կը շնչեմ.
ազատեցա Սուրմակա հարվածեն... Բայց երթանք,
Շուշան, հեռանանք այս սուկալի տեղեն:

ՇՈՒՇԱՆ. — Բայց ի՛նչպես մտար հոս... ի՛նչպես գիտցար
թե ես հոս էի...

ՎԱՐԴ. — Քանի մը օր առաջ, երբ արտասվահառաչ այս

անմատչելի լեռները կը թափառեի, հանկարծ երգի մը ձայն առի, և նայեցա որ այն ձայնը քուկդ էր. խենթի պես ասդին անդին վազեցի և իզուր փնտռեցի, սրտիս ցավը կրկնապատկեցավ. վերջապես նախախնամության օգնությամբն այս քարայրին բերանը գտա երեկ, ականջ դրի, լսեցի խորունկեն Սուրմակա և քու ձայնդ, ուրախությամբ քարայրես հեռու՝ մացառներու մեջ պահվեցա՝ սպասելով որ Սուրմակա քարայրեն ելած ատեն ներս մտնեն, բայց չելավ... Գիշերը հոն անցուցի, արշալուստոյն կանուխ ելա և աչալուրջ հսկեցի, տեսա որ Սուրմակ դուրս կելներ, ուզեցի վրան հարձակիլ. բայց նշմարելով որ զինյալ էր, չը համարձակեցա, վախնալով որ երկրորդ անգամուն գուցե սպաննվեի և գքեզ չը կարենայի ազատել. ուստի թող տվի որ բավական հեռանա, շատ դժվարությամբ հոս մտա և ահա քու քովդ եմ... Բայց ինչո՞ւ չես ածապարեր, երթանք, բայց այս ի՞նչ խոնավություն է... Այս ի՞նչ դաշտոյն է... *(սուկման ձիչ մը կարծակե)* Աստված իմ... կը զարհուրեցնես զիս, Շուշան... հեծկլտանք, ճի, ըսե, ի՞նչ կա, ի՞նչ եղար... Կը խենթենամ՝... Կը սարսափիմ... Ա՛հ, արյուն կը վազե սրտեդ... ի՞նչ ըրիր, Շուշան, օգնությո՞ւն, օգնությո՞ւն...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ամեն ձիգ ընդունանյն է, Վարդ, հարվածը սրտիս վրա է...

ՎԱՐԴ. — Ա՛հ, գոնե այդ դաշտոյնը տուր, որ ես ալ քեզի հետ մեռնիմ...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ո՛չ, ո՛չ, դու պիտի ապրիս...

ՎԱՐԴ. — Եվ ինչո՞ւ համար...

ՇՈՒՇԱՆ. — Վրեժս լուծելու համար...

ՎԱՐԴ. — Միթե Սուրմակ... այն հրեշը...

ՇՈՒՇԱՆ. — Նենգությամբ հափշտակեց ինձնե գանձ մը,
զոր միշտ քեզի կը պարտեի...

ՎԱՐԴ. — Ինչ կը խոսիս, Շուշան, միթե զիս ողջ ողջ
գերեզմանն դնել կուզես... Այդ խոսքը մահվանն ավելի
սարսափեցուց... սառեցուց զիս...

ՇՈՒՇԱՆ. — Եվ ահա ասոր համար մեռնիլ ուզեցի, վասնզի
գիտեի որ քու սիրույդ արժանի չը պիտի ըլլայի,
գիտեի որ զիս այսպես պիտի նախատես... Բայց եթե
գիտենայիր, Վարդ, որչափ ցավ քաշեցի քեզնե հեռու.
առանց արևու նշույլ մը տեսնելու, առանց անուշիկ
գեփյուռ մը շնչելու... Ուրեմն կատնս զիս, Վարդ, չէս
գթար... չէս ներեր ինձ...

ՎԱՐԴ. — Ո՛չ, ո՛չ, չեմ կրնար ատել զքեզ, Շուշան, այլ միայն
կանիծեմ այդ անձը, որ զքեզ և զիս թշվառ ըրավ... Ա՛հ,
եթե դու մեռնիս, ի՛նչ պիտի ընեմ ես մի՛նակ աշխարհիս
վրա... Ես ալ կուզեմ մեռնիլ...

ՇՈՒՇԱՆ. — Չէ, չէ, Վարդ, դու ինչվան մահդ լերանց
վրա մի՛նավոր պիտի աղոթես քու և իմ հոգվույս
համար... որպեսզի յերկինս երկուքս ալ երջանիկ
ըլլանք հավիտյան... Բնավ մի՛ լար ինձի համար... այլ
գիտցիր, որ երբ յերկինս թռչինք, երկինքի հրեշտակք
իրենց փափկիկ թևերովը պիտի սրբեն մեր արցունքը,
հոն միշտ պիտի ժպտինք և պիտի հարցնենք իրարու,
թե ի՛նչ է արտասուքը... Ծաղկանց մեջ պիտի ննջենք
հանգիստ, զի հոն չիկա մեկը, որ մեր մեջ սուր նետե:

ՎԱՐԴ.— Բայց կենացս օրերն առանց քեզի իբրև մեն մի
արցունք պիտի սահին. դու յերկինս երջանիկ պիտի
ըլլաս, իսկ ես երկրի վրա՝ թշվառ... միշտ թշվառ:

ՇՈՒՇԱՆ. — Ես պիտի աղոթեմ հանապազ Ամենակալին
աթոռին առջև ծունր դրած, որ զքեզ շուտով իմ

գիրկս դարձնե, միշտ պիտի երագիդ մեջ գամ գքեզ մխիթարելու, և դրախտին ծաղիկներովը արցունքդ սրբելով՝ այն արտասվաթորմ փունջն Ամենակալին պիտի ներկայացնեմ...

ՎԱՐԳ.— Բայց այն քաղցրիկ երագոցդ արթնությունը խիստ դառն պիտի ըլլա ինձ. ուրեմն ես ալ միշտ ննջեմ, որ անդադար գքեզ երագեմ...

ՇՈՒՇԱՆ. — Ինչպես պիտի գատվիմ քեզնե, Վարդ, ահավասիկ կենացս հետին վայրկյանը կը մոտենա. այս արյունոտ և բաբախուն սիրտը վերջին անգամ սեղմե՛ կուրծքիդ վրա, վասնզի քիչ ատենն պիտի սառի նա, մոտեցուր ճակատդ շրթանցս, որոնք քիչ ատենն պիտի թառամին... Վերջին համբույր մը, սիրելի Վարդս, վայրկյան մը անգամ զիս մտքեդ մի հաներ, եթե ոչ այն վայրկյանը ինձ համար տխրության գիշեր մը պիտի ըլլա, միշտ քու գիրկդ երևակայե զիս, շրթունք շրթունքի, աչք աչքի, ինչպես երբեմն կը ննջեիք միատեղ... մի թողուր զիս... Վարդ, դեռ գրկե զիս... Մնան բարյավ... *(կը մեռնի)*:

ՎԱՐԳ. — Ա՛հ... Մեռա՛ր, Շուշան... վերջապէս թառամեցար, ո՛վ սիրուն ծաղիկ... աչքերդ գոցեցիր հավիտյան... Ո՛հ, վերջին անգամ մ՛ալ բաց աչքդ, վերջին անգամ մ՛ալ տեսնեմ դեմքդ քու սևորակ աչքերուդ մեջ... Իզո՛ւր կաղաղակեմ. այսուհետև չը կա այն նազելի Շուշանը, այլ անզգա և ցուրտ դիակ մը, որուն շրթանց համբույրները մահը ջնջեց պաղ ձեռք... Կը հուսահատեցնես զիս, դիակդ Շուշանա... Սիրոս ալ չզգար այն արիությունը, որով քիչ մը առաջ սիրոս կը խայտար... կարծես թե մահվանս ցուրտ ստվերն իմ վրաս ալ կը տարածվի... Ուրքի ձայն կա, ո՛վ ե՛ն արդյոք...

ՀՈՎԻՎ. — *(դրսեն)* Այո, այս քարայրն է, իրեն հոս մտնելը
ես աչքովս տեսա... Ես կը ծանչեմ Վարդը...
ՎԱՐԴ. — Ո՞վ կը փնտռե գիս...

Տեսիլ Գ

Նոյնք, Պարեպ, Մարիամ, Հովիվ մը (ջահով)

ՊԱՐԵՏ. — Այս կողմը բռնե ջահը... այս կողմը:
ՎԱՐԴ. — Հայր իմ...
ՊԱՐԵՏ. — Ինչ... Ձայն մը լսեցիք...
ՄԱՐԻԱՄ. — Այո՛, այս կողմեն ձայն մը եկավ:
ՎԱՐԴ. — Ես եմ... Հոս եմ... Հայր իմ... մայր իմ...
ՊԱՐԵՏ. — Այո՛ որդվույս ձայնն է *(մոտենալով և գրկելով)*.
նհ, վերջապէս գտա զքեզ, սիրելի որդյակս:
ՄԱՐԻԱՄ. — Ինչ բան ունիս այս խավարչտին բանտին
մեջ, որդյակ իմ:
ՎԱՐԴ. — *(դիակը ցուցնելով)* Տեսէք:
ԱՄԵՆ-ՔՐ. — Շուշան մեռած...
ՎԱՐԴ. — Անոր վրա կարտասովեի...
ՀՈՎԻՎ. — Սա կողմը ոտնաձայն մը կա... Մեկը կուգա:

Տեսիլ Ե

Նոյնք և Սուրմակ (մտնելով)

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Մահ և անեծք... Ո՞վ կա հող... ո՞վ կը հանդգնի
իմ քարայրս ոտք կոխել...
ՄԱՐԻԱՄ. — *(մեկուսի)* Ինքն է:
ՎԱՐԴ. — *(հառաջ գալով)* Քու վերժխնդիրներդ. այս դիակն
արյուն կը խնդրե քեզնե, վատարանց:

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Շուշան մեռած... *(դիակը տեսնելով)* վայձեզ, թշվառականք *(դաշույն ի ձեռին Վարդին վրա հարձակելու կրլլա, Սարիամ գետրնեն դաշույնը կառնե և Սուրմակը կը զարնե):*

ՄԱՐԻԱՄ. — Կեցի՛ր, անօրէն...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Կորսվեցա՛մ... *(ձեռքը կործրին կը քանի)*
Վերջապես վրեժդ առիր *(թավալգլոր կիյնա):*

ՎԱՐԴ. — Մայր իմ...

ՊԱՐԵՏ. — Ի՛նչ ըրիր...

ՍՈՒՐՄԱԿ. — Հանցավոր չէ ինքը... Անիծյալ եմ ես *(կը մեռնի):*

ՎԱՐԴ. — Ո՛հ, ահա երկնից հրեշտակները ժպտելով հոս կը թռչին և պիտի տանին Շուշանս... զի՛ս ալ տարեք, զի՛ս ալ... *(վարսագոյրը կիջնե):*

Վերջ

Առ Պ. Ա. Լուսինյան.— Գանձանակ մը.— Հայրենասիրաց
խումբ.— Սահմանադրության հանդիսին նոր փայլեր.—
Ազաայան մը.

Պարոն,

Ներեցեք եթե պատասխանս ականա քիչ մ'երկարաձգեցի:
Շնորհակալ եմ Ձեր այդ ողջունեն:

Սիրեցի այդ ողջունը՝ ծարավի հանձարի մը այդ ջերմ
ընդգրկումը:

Ձեք խաբվեր. այն համեստ գաղափարները, որոնք
որոտալու հետ բուրել, շանթելու հետ բուժել գիտեն՝ այն
գաղափարները պատրաստ եմ զինել իմ կողմես:

Սակայն կը ցավիմ որ չեմ բոլորովին, զոր դուք կը նկատեք
Ձեր պըչրող գրչովը:

Այն դափնիները, զորս դուք իմ ճակտիս բոլորել կ'ըղձաք՝
կը ճնշեն արդեն ճակատս:

Անտեղի կը թոթվեք Ձեր ծաղկապսակ քնարը, հանձարի
այդ վեհ սիրտը ի զնւր կը սաստեք:

Թո՛ւյլ տվեք, Ազնիվ բարեկամ, որ Ձեր այդ ջերմ
համակրության դիմաց սիրտս լուռ դողդոջե:

Դուք զիս լավ նկարագրեր էիք. արտոսրի պես լռիկ և
հառաչի պես մթին, դուք որ աստղի նման խայտալ և շանթի
նման որոտալ գիտեք:

Խոսեցեք և սավառնեցեք, պերճախոս բարեկամ, և թույլ տվեք, որ բևեռային երկրի պես ցուրտ, տխուր ու դավկահար ճակտի մը վրա լոկ լուռ խորշոմներ ծավլին, ցավոց թերթեր, և հանճարը շրթանց մեջ մեռնի, քանի որ Ձեր կրակոտ ճակատն անգամ պերճախոս հանճարի բեմ մը կը ներկայե:

Սակայն չեմ ուզեր հոս խոսքս երկարել:

Սրտերու խոսակցությունքը աստղերու և տերևներու շուքին վերապահենք, Ազնիվ բարեկամ...:

Այնպիսի նյութեր ունիմ, որոց վրա խոսելու տեղ մերթ որոտալ, մերթ բուրել, մերթ սարսափիլ հարկ է. կոչման և սրտի դյուցազներ են անոնք՝ վսեմ հիշատակներ, խոկմանցս վրանին մեջ թռչտող հրեշտակներ:

Պիտի խոսիմ անոնց վրա որչափ որ արտասանվելու համար շուրթեր այրեն:

Այն նշանավոր օրը պիտի հիշատակեմ, յորում իրարու ձեռք թոթվեցինք, այն օրը յորում ամեն գլուխ հեղաշրջում մը, ամեն սիրտ կրակ մը և ամեն հոգի զմայլում մ'ուներ:

Կ'ուզեմ այն հանդեսեն վսեմ գործերու փունջ մը քաղել:

Կ'արի՛ կը գուրգուրամ այս հանդիսին վրա, զի մեկ հատիկ է:

Տխուր բան. գործեր չ'ունիք, որ հիշատակներ ունենանք:

* * *

Հորիզոնին վրա վարդերու հրդեհ մը կը ծավալեր:
Աստղերն անգամ խտղտել, տժգունել և մարմրել կ'սկսեին:

Թավուտքի մը դայլայլիկը Մայիս 30-ի առավոտը կը հծծեր:

Բյուզանդյանի կապույտ գոտին կը ծփծփար:

Տեսարանին մեջ փանք և թվականին մեջ կրակ կար:

Ճակատս երազներու օրորոց մ'էր դարձած: Կը դողդոջեին այս թվականին առջև:

Ոսկեգօծ սարեր ընդհանարեցի. վարդերու աճյունին մեջն մեծ կայծ մը կը բարձրանար Երկնքի լուսավիր Բիբը: Լուրջ Վոսփոր մը կը ծիծաղեր, կ'ուռեր և կը փրփրեր, կը սոնքար այնպիսի սիրալիր և նշանավոր թվականի մը ներքև:

Նվագներու, կեցցեններու և ծափերու ներդաշնակություն մը, սրտագրավ ժխոր մը Գուզկունձուքի նավամատույցը թնդացուց:

Շոգենավ մ'էր այս ժխորը շնչողը. սրտադրոշմ դրոշակներ կը ծածանեին, սրտեր կը բաբախեին հոն. ամենքը գունաթափ էին, կը հևային սույն թվականին վայրկյաններուն հետ:

Երևակայե գիս ալ, բարեկամ:

Չեմ գիտեր, թե ինչպես ինքզինքս այս շոգենավը նետեցի:

Կը քալեինք, կ'երազեի. սիրտս դաշնակ մ'էր և հոգիս մեղեդի մը: Հանկարծ ձայն մը գիս թոթվեց, տեսիլ մը սառած նայվածքս հափշտակեց, երիտասարդ մ'էր տեսածս, դժգույն այտերեն խարտոյաշ մորուք մը վար կը թափեր. կարծես թե այդ անձին ներսը սրբազան բան մը կ'որոտար, իրեն հետ ձայն կը դողդոջեր, ձեռքը գանձանակ մը կար... անհ, քաղցր այդ անձը... լուսո սիրահարը: Հառաջադիմության գինվորը՝ Անձնվեր ընկերության առաքյալը. թշվառներու անդունդին հսկող այդ աստղը ճանչցի և սարսռացի... Հայաստանի արտասովալից ուրուն անցավ վրայես:

Պ. Գ. Չոպանն էր այս անձը. պարծանոք և հարգանք կը հորջորջեմ. ԳՈՐԾՈՂ ՄԸ. փանոք իրեն, որ հիշատակ մը հիշատակով կ'անցունե: Մեկ քանի տարի է որ Սահմ. [անադրության] հասդեսներուն և ազգային ուրիշ համախմբությանց մեջ իր գանձանակովը կերևի, ամբոխը կ'ակնածի այդ պատկառելի մուրացկանեն, սրտէն կուտա:

Անձնվեր ընկերության գանձանակն ինկած լումաները հին գլուխ մ'հեղափոխելու կը ծառայեն, ուր գաղափարք

Ժանգոտած են, ուր աղջամուղջ կը վխտան:

Աշխատինք որ մեր ընկած հայրենիքը վերականգնելու տքնող այդ առաքյալներուն ճակտին վրա մխացող քրտունքը չը սառին:

Երանի այդ անձերուն, որոնք իրենց անշուք կյանքին հետ հսկա փանք մը կը տանին:

* * *

Փանք այն ընկերությանց, որոնց նպատակը մարդկության կամ հայրենյաց ավերակ սրտին հետ կը խոսի: Հայրենասիրաց խումբը կուզեմ հոս հիշատակել, որ այս տարի Սահմ. [անադրության] հանդիսին առթիվ իր սրբազան ձգտմանը մեջ հսկա քայլ մ'առավ:

Հայաստանի ավերակ և ամայի սրտին վրա նորընծյուղ ծաղիկ մ'է նա, իր արևն իր նպատակն է, իր ցողն իր քիրտն է:

Մեծ է իր նպատակն:

Նա հայրենի փլատակաց վրա գաղափարի վերանորոգության վառարաններ՝ վարժարաններ պիտի կանգն. հեղափոխության մրրիկներ՝ սմբած հանձարներ պիտի հարուցանե:

Իցիվ թե խավարասերներ իր նպատակին չը դավեն: Կը թալկանան խնծիղք այդ ճիվաղներուն սև շրթանցը վրա, երբ այսպիսի լուսասփյուռ նպատակներ ասպարեզ կը նետվին: Կը մոտի այն ժամը, որ այդ սև կառափները ընկնին, որոնք վսեմին, բարվույն, ճշմարտին և գեղեցկին՝ բնության հանձարը և մարդկության ոգին բաղկացնող այս չորս տարերց ցուրտ գերեզմաններ կը հանդգնին ըլլալ:

* * *

Չեմ դանդաղիր մատուցանել իմ անկեղծ շնորհակալիքս Հայկական ընկերության Սահմ. [անադրության] հանդեսին այդ վեհաշուք դրոշակրին:

Այս տարի ավելի շքեղ էր իր ձակատը, ավելի մեծ էր իր փառքը, վասնզի Հիսարի դպրոցի աղքատիկ աշակերտուհյաց անմեղ սրտերն ալ ծափահարեցին:

Կը փութամ նաև շնորհակալ ըլլալ որբերու մեծանձն բարեկամին, որ բարեհաճեցավ Ս. Փրկչյան վարժարանին աշակերտները Սահմ. [անադրության] հանդեսն չը գրկել:

Ս. Փրկչյան որբերը, անդունդը թափած այդ շողերը, ճի, անոնք ճրջափ շնորհակալ ըլլալ գիտեն, իրենց ձեռքը սեղմող ձեռքին մեջ դողդողալ և փայփայված ատեն փղձկիլ կը սիրեն. արտոսըրը անոնց հոգիեն կը բխի, անոնք աշխարհի վրա բարերար սրտի սիրահար են լոկ:

Սահմ. [անադրության] հանդեսին ներկա գտնվող այդ որբոց մեջ չը տեսի մեկը, որ ժպտեր կամ զմայլեր, ամենքն ալ տխուր էին և կապշեին, մութ էին իրենց ձակատագրին պես:

Օրինյալ ըլլա այդ թշվառիկներու բարեկամը, թող ինք այդ որբոց աղոթքն հետը տանի, անոնք ալ իր հիշատակը, ինք որչափ անհունը ծածկե փառքը կրնար ծածկել:

* * *

Երբ որոտընդոստ պերճախոս մը իր շանթերը զգածյալ համախմբության մը սիրտը խրելէ վերջը թողուց որ մխամ, ամպիոնին վրա շիկնոտ դեմք մ'երևաց, ծափերու թագուհի մ'էր նա, թոթվեց հոն սիրտը զգացմանցն այն բուրվառը, կուգար իր ճիչը ծափերու ամպրոպի մը մեջ սուզել, սակայն ամբոխին համար գրեթե նորատեսիլ էր այս... ուզեց լսել և

գմայլիլ և թողուց որ սրտերը լուռ ծափահարեն:

Ո՛հ, հանձարի երկնած շանթերը շուրթերու վրա կը մարին երբեմն, գույնն ու ձայնն են որ մարդը պերճախոս կընեն:

Երբ վերոհիշյալ ատենախոսուհին, որուն անունը հարգանք կը հորջորջեմ, օր. Աղ. Վարդանյան⁵ իր ատենախոսությանը մեջ կըսեր «Ես սիրեցի իմ ազգս...», ակամա խնծիղ մը փոթեց շուրթերս, մրմռացի յուրովի, սիրեր է իր ազգը, նման անոր, որ առանց աղոթելու կը պաշտե յար Աստվածը:

Ուրախ եմ որ չարաչար կարմրեցա այս թյուր կարծիքին վյրա, հեգնս փուշի մը պես հոգվույս խրեցավ, երբ լսեցի և տեսի ազգասեր օրիորդին նպատակն ու գործը:

Ազդու շեշտ մ'էր իր խոսքը, որ եզրակացուց թե կնոջ շուրթերը ոչ թե միայն ժպտելու, համբուրելու և հրապուրելու համար գծված են, այլ մանավանդ ՀԵՂԱՓՈՒԵԼՈՒ:

Պատիվ կը համարիմ ինձ ծափահարել սրտի և մտքի այդ վեհ առաքելուհին:

< Առ

Պ. Տ. Ադամյան>

Բարեկամ,

Անշուշտ կը ներես ինձ, եթե մեր բաժանման հաջորդող զգացումները լռության տակ թաղեցի, եթե չբացի ծանր շուրթերս քեզ «բարով նստիս» մաղթելու. անշուշտ եմ, որ լավ ես և առողջ, հիմա գուցե վառարանի մը ճարձատուն բոցերուն բոլորտիքը կը խոկաս կամ կես մը կը մրափես. կոնակդ տաք, փորդ ուռուցիկ և երևակայությունդ կուսի մը պատկերովը առի... անշուշտ խաղ և պար ալ կը վայելես, երկու տեսակ օթուզ պիր կը խաղաս, երկուքն ալ իրենց ճգնաժամերն ունին, հոռի, նաև հոփ կամ թոփ!... վերջապես կը մաղթեմ, որ ձմեռը լավ որսեր քեզ մատակարարե, ձյունի վրա քալող կամ թռչող ձյունե գունտեր², որոնց ճառագայթ մ'է հարած... որոնք սակայն չեն հալիր, այլ կը հալնն... Թոշնիլ գիտեն անոնք գերբնական վայրկենի մը վառ նայվածքի մը մեջ... Սակայն մեկդի թողունք քիչ մը այս սերը և տարփը նայիեք... կը բանաս խորհրդավոր արկղը, փայլուն մետաղներ կը ժպտին. երկու ժպիտ կա առջիդ, ո՞րը կ'ընտրես... կույս և ոսկի... գիտեմ, այս վայրկենիս ընտրեցիր... վերջապես շաղփաղփությունը. ըսել կուզեմ, բարեկամ:

Ընտանիքդ լավ վիճակի մեջ է, քույրդ և պզտի հրեշտակներդ կլիմայիդ մոտեցան, անշուշտ բավական գոհ ես:

Եթե իմ վրայոքս ալ տեղեկություն կուզես, վիճակս նույնություն է. առանձինն ըլլալու համար շատ անգամ տունիս մեկ ցուրտ խուցը մեկնած մույգ ու սառ մատներով գրիչ կը ճարձատեն, կը մրոտեն, կը վառին, աչերս խոշոր խոշոր կը բանամ, կը մրմռամ, ձեռքս ճակտիս կը տանիմ, անհամբերության հառաչ մը կ'արձակեն, կը խոկամ, կը ծխեն... ասոնցմէ արտադրյալն է թատերախանդ³... հիրավի բռնի թատերագիր կամ բանաստեղծ մը ըլլալ կ'ուզեն, տենչ մը, որ աղքատիկ հյուղի մը անկյունը՝ քաղցի և ցուրտի սև վերմակներուն տակ վերջապես ականա կը մարի... Ինչ որ է, պիտի հանդուրժեմ որչափ որ կարենամ, ստակը չեմ ատեր, բայց գրիչը կը սիրեմ, սփոփ մ'է նա ինձ այս անձուկ կացությանս մեջ, հիմակվան գործատերերը կով կուզեն գործածելու և աշխատցնելու, ոչ թե մարդ⁴. Ես այս սկզբունքը ճակտիս վրա գրեցի— համբերել և հուսալ— այս սկզբունքը քեզ ալ կը հարմարի... տեսնենք, քանի մը թատերախաղեր ունիմ, կրնամ ստակով կամ ծափով փոխանակել... աս ալ ըսեմ, ամիսի մը չափ մինչև անգամ խոնարհեցա դերասասայթուն ընելու⁵ ընտանիքիս կարոտը լեցնելու համար, բայց Վարդովյանի (հին արկածներե մնացած ատելության կրակովը բորբոքած)⁶ նախատիքներուն չկրնալով հանդուրժեր⁷ աղտոտ անկողինս թատրոնեն տուն փոխադրեցի⁸. այս ալ ըրի ապրելու համար, անգործությունը թոթափելու համար, ինձի ըրած նախատանաց պատմությունը սոսկալի է, և ես ավետարանական հեզությամբ ներեցի... հիմա այդ անցքը հոս պատմելը անպատեհ է⁹... Դու բաժանման կետերուդ շատ կրկնեցիր, որ գործ գտնեմ, եղբայր, սա ճակատագրիս դեմ կը խոսիս... լռենք... աչերս կը լեննան... վերջացնենք... մատներս կը մսին, երթամ վարը քիչ մը տաքնալու...

Կը խնդրեմ, որ դու ալ քու վրայոքդ մասնավոր տեղեկու-

թյուններ պարունակող նամակ չզլանաս բարեկամեդ... հոս ցուրտը սկսեց, ածուխի կողովներով պզտի մերկ ու մսած աղջիկներ կ'երթնեկեն փողոցներու մեջ. հիրավի Վիկթոր Հյուկոյի աչքեն խլրտած է այս տեսարանը. հարուստները ջահերով կ'զբոսնուն, աղքատները առկայծ հողե կանթեղով մը կը մսին... ասոնք ալ սքողենք, Վարդան — Մարտիկ — Պետրոս — նույնություն¹⁰, մեր ճակատագիրները դպրոցի մեջ միացան և տեսնենք ի՞նչ համախմբություն մը գայն պիտի լուծե:

Ընտանիքդ սիրով քեզ կողջունե... նամակդ փութացուր. այսօր այսչափ... կը մսին...

*Անկեղծ
Պետրոս Դուրյան*

1870, Դեկտմ.

21 Սկյուտար

Առ

Պ.Տ.Ադամյան

Բարեկամ.

Հոս ձյունը բավական եկավ, ծածկեց հյուղերը, որուն ներքնակողմը մտող թշվառը ըսավ. «Ահա մեզ ծածկելու համար Աստուծո ղրկած վերմակը» և դողաց. պատանքի մը պես ցուրտ էր այն: Տաքցի՛ր այս վառարանին քով և մի՛ նախատեր գայն թեև նժդեհ ալ ըլլա, եթե անչքավորության մեջ այդ նժդեհությունն ալ չըլլա ո՛ր կը մնա մեր ճակատագիրը, այն ճակատագիրը, որ գմեզ միացուց մանկության մեջ՝ այն ընկերական վառարանին շուրջը, որ դպրոց կ'ըսվի. միշտ ձանձրալի է այժմյան աշխարհը, անոր համար որ ուղեղին մեջ ջահ մ'ունի, աշխարհի քաղցրությունը վայելելու համար

այն դարին մեջ շնչելու է որ քուրձ կը հագնի և կը սիրե. փիլիսոփա աշխարհը ըսել կուզեմ, որ արդեն ուղեղներու մեջ կը սաղմնի... Բայց հիմա սրտի ծալքերը թղթատելու ժամ չ'է...

Քու սիրալիր թերթիդ վերջը «Վարդան» կ'ըսես և հառաչելով կը գոցես. բարեկամ, երբեք պետք չ'է հուսահատիլ մեր ազնիվ բարեկամին կացությանը վրա, որուն վրա երևցածը լոկ բնության մեկ ժամանակական ներգործությունն է1, ինչպես երբեմն S... եզբայրն ալ ունեցած է վաղանցիկ կերպով2: Ասի իրենց ցեղին մեկ անվնաս օդերևույթն է... շատ մեծ հույս ունիմք, որ քաջառողջ կը վերադառնա:

Այլ քու վերադարձդ էրբ պիտի ըլլա, պետք է որ իմացնես եթե գիտես կամ որոշած ես, արդյոք էրբ մեր նսեմ ճակատները պիտի միանան...

Քիչ մը առաջ նժդեհությունը ծաղրեցի, այլ անոր դառնությունը կզգամ հիմա. անհ, բարեկամ, միթե մեր համազգաց սրտերուն հարահույզ փոթորիկները իրարու հաղորդելու համար կը բավեն այս տկար թուղթերը, որոնք կրեայի, չափ համրընթաց են մեր մագնիսացյալ սրտերուն կայծերը տեղափոխելու համար սրտե ի սիրտ...

Իմ վիճակս եթե հարցնես՝ դեռ անորոշության մեջ կը ծփա, կը տեսնեմ հուսո աստղեր, որ կը շողան, շատ լավ, եթե սև ճակատագրիս թևերը չը փութան զանոնք պարածածկելու. առ այժմ այնչափ չ'են ցավիր իմ վիճակիս և հուսահատ ապագայիս վրա որչափ առաջ, ալ ոչինչ փույթս է, միմիայն ընտանյացս բեռ չըլլալ, այս [է] որ կը կորացնե քամակս... Դեռ խոսելիքներս ուրիշ ատեն...

*Ի տեսություն
Պ. Դուրյան*

5 Փետրվար 1871
Սկյուտար

<Առ

Պ. Ա. Լուսինյան>

Եղբայր իմ.

Ներեցեք ուշկեկ պատասխանելուս: Թեև դարձյալ մատնեքս գրչիս վրա կը դողդոջեն, սիրտս զգածվելու տեղ կը մարի և ես նայելու տեղ կը փղձկիմ, բայց կ'ուզեմ օրհասականի մը դյուցազնական ճիգ մ'ընել և երկու տող ալ գրել.

Եղբայր իմ, Ձեր վերջին նամակը զիս մխիթարել կ'ուզե, և կ'ըսեք. «Մեկդի ձգե «սա հիվանդ եմ ի գաղափարը մտքեդ և բոլորովին կ'բուժիս»: Ա՛հ, եղբայր իմ, կուրծիս տակ հրաբուխ բռնկած է. կրակներ կ'եռան ու կ'այրեն զիս. Աս կրակը երկընկեց կրակին նման է, որ չ'մարիիր և չպիտի մարի, մինչև չսպառե ամեն ինչ:

Այո՛, ալ հիմա հավատացի թե կը'ծյուրիմ եղեր. գիտեմ թե ալ շատ չապրիմ պիտի: Ա՛հ, եղբայր իմ, ահա երիտասարդ մը՝ որ եկած է աշխարհ միայն իր մահն ու իր թշվառությունը տեսնելու և զգալու համար.

Չգիտեմ ինչ գրեմ. Կ'զգամ շատ, բայց գրելու դժվարություն մը կա. կարծես թե գերեզմանին մեջեն կը խոսիմ: Ալ մարը մտնելու վրա եղող ճառագայթ մ'եմ, մարո՛ւմ մ'եմ, քայքայում մ'եմ: Գիտեմ այս տողեր վերջինն են և վերջինը պիտի լինին. սակայն սա տարտղնած ուշս ինչպես վրա բերեմ ու խոսիմ, բանաստեղծ չեմ, բայց բանաստեղծությունը կը սիրեմ: Ես, որ աշխարհի մեջ միայն երգերը շատ սիրեցի, կուզեմ որ իմ վերջին շունչս ալ երգ մ'ըլլա:

Կարապն իր վերջի շունչին իր էն ներդաշնակավոր ճիչը կ'արտասանե կ'ըսեն: Թող ես ալ կարապին պես անցած ըլլամ աշխարհեն:

Ձեր գրեր վերջին ատեններս ինձ մեծ սփոփանք և ախորժ նվիրեցին: Հագիվ տերևոց և ստվերաց տակ, հագիվ

Յուսկյուտարա գեղեցիկ և հովասուն դաշտաց և մարգաց մեջ մեկ քանի զվարթ պտույտներ ըրինք և ահա կրկին անկա, ան անշուշտ չ'կանգնելու հուսահատությամբ: Բայց դուք գրեցեք, եղբայր իմ: Ձեր խոսքեր սպունգներ են, վիշտերս կը ծծեն: Այո՛, գիտեմ Դուք բնավ տխրություն չեք սիրեր և շատ անգամ տխրության գաղափարը ծնող կամ զարթուցանող առարկաներ չտեսնելու համար առանձին տեղերե կերթաք: Բայց իմ տխրությունս կը սիրեք, զի բանաստեղծական է: Ա՛հ, քանի՛ քաղցր եկավ ինձ սա խոսքդ՝ «Ավելի կը սիրեմ Ձեր ճակտի մեղամաղձոտ դալուկը դիտել, քան թե գեղեցիկի մը այտին վարդերը կամ ճակտին ադամանդը»: Աշխարհի մեջ ապրեցան և Ձեզի պես միայն ձայն մ'ը ըլլալ սիրեցի, Ձեզի պես երգել սիրեցի: Ով որ երգ չունի կամ երգել չգիտեր, զգալու ներդաշնակության, գեղեցկին ու սիրունին իտեականը շոշափելու քաղցրությունը չ'ունի:

Մարդուն նշանաբանը երգն է: Էն առաջին ձայնը երգն է, բնությունն ամբողջ երգ մ'է: Այո՛ եղբայր իմ, խիստ ընտիր խոսեր էիք օր մ'ինձ թե «Երգը ոչ այլ ինչ է բայց եթե ձայներու ներդաշնակավոր փունջ մը»: Այո՛, ես ալ կ'ըսեմ.

«Երիտասարդ ըլլալ և երգել

Ծեր լինիլ և աղոթել»:

Ա՛յս է կյանքը:

Ա՛հ, գեղեցիկ կյանք մ'ալ կա. սերն է այդ. «Երգել, աղոթել ու սիրել. Ա՛հ, ինչ բանաստեղծական կյանք, ինչ կատարյալ կյանք, դուք կ'երգեք, կը սիրեք ու կ'աղոթեք:

Աշխարհի մեջ հոգիներու էն մեծ ախորժը սիրելն է. դուք գայս, քան զամեն մարդիկ աշխարհի, ընտիր և վսեմ կերպով գիտեք. դուք կը սիրեք և կը սիրվիք: Կը սիրեք անդր քան զգերեզման, կը սիրվիք անդր քան զհավիտյան: Եղբայր իմ, քանի՞ն սիրելի և տենչալի էր ինձ տեսնել Ձեր

սիրո նշանավոր Հանդեսը: Եթե զայն երկրի վրա վայելելու անհուն քաղցրությունը չունենամ, Աստեղաց և Հրեշտակաց Հայրենիքեն զեփյուռի շնչով նորա մեջ հծծելու երազը ու տենչը (ի՞նչ հուսահատ կը խոսիմ. ներեցեք եղբայր, ամեն ինչ պիտի խոստովանիմ Ձեզ թեև խառնաշփոթ) ունենամ պիտի: Ա՛հ, քեզ հետ ես ալ կ'աղաչեմ և կը փափաքիմ Նախախնամության, որ պահ մը հրաման տա, որ մահն ու կյանքը զինադուլ ընեն և ես ալ տեսնեի տապանի թռչնիկին և գիշերվան արևին աջակցումն... Ի՞նչ սրտահարույց բոպեններ...

Այդ աջակցումը շանթի ու ծաղկի աջակցում մ'է:

Արևն ու տիեզերք գույզ մը նոր երջանիկ պիտի տեսնեն:

Ձեր ճակատագիրը երջանկություն է:

Մարդիկ միայն Ձեր վրա նախանձելու չափ զմայլին պիտի:

Դուք անբիծ եք և զուտ. ով որ ի Ձեզ սև ու պղտոր կը տեսնե՝ ինքն է սևն ու պղտորը: Նուպարա և Փանոսյանի Սանուց ապագա ուխտն իր առաջին շունչն ու ճաճանչը ի Ձենջ ընդունի պիտի. Շահնագարա չափ պարտիս սիրել զՓանոսյան: Օր մ'ինձ ըսած էիր թեև թե՝ «Փանոսյան մեկ կողմով ինձ սկզբունք մ' է, ճշմարտություն մ'է, նա մեծ գործող մ'է»: Հոգ չէ նա զիս ալ նախատեց՞, հոգ չէ Դուք էիք ինձ խրատողը, թե Փանոսյան երբ կիրքի ելնե՝ աչքին բիրն ալ լինի Աստվածն անգամ իր առջև գա, կը կոխե կ'անցնի կամ անդին գնա՞ կ'ըսե, և այս ալ ամեն մարդու բնական է: ՊԱՌԱՎՏՈՒՄԻ4, ՆՈՐԱՅՐԻ և ԱՐՄԵՆԱԿԻ վրեժն5 անշուշտ պիտի մոռնա, զի գերեզմանեն անդին, բարկութենե վերջը ամեն ինչ ներողություն է: Ներենք ու ներվինք: Եղբայր, սոքա օրհասականի մը վերջին մրմունջներն են. ամեն ինչ անկեղծությամբ պիտի ըսեմ, զի ալ աշխարհե և խղճես կախում և նկատում չունիմ:

Եղբայր, ահա ես կ'իջնեմ կամ մոտ եմ իջնելու այն սև

հատակ անդունդին մեջ՝ որո անունը գերեզման կ'ըսեն, արդյոք ինչ պիտի ըսեն ինձ գերեզմանեն անդին (անշուշտ ահա թշվառ երիտասարդ մը, որ աշխարհ եկավ և միայն իր մեռնիլն զգաց ու մեռավ):

Մեկ քանի պատառ թուղթերու վրա արցունքոտ տողեր գրեր եմ, անշուշտ բարեկամքս զանոնք պիտի պատվեն և անոնց արև տեսցնեն պիտի: Արդյոք Ջարդարյանի հետ խոսեցար վերջի հեղինակած գործույս տպագրության համար: Ուշա տարտղնած է, եղբայր իմ:

Մահվան սպանդ մ'եմ, կ'երթամ առաջի կտրչին, կը հավատամ Աստուծո, կը հավատամ այն հանդերձյալ ապառնիին: Ով որ կը հավատա երջանիկն [է]: Աշխարհի մեջ միայն անհավատն ապերջանիկ, հուսահատ և թշվառ է: Թերևս բարեկամք կամ ընթերցողք զիս միստիզական կամ այլաբանական գտնան տողերուս մեջ: Արդեն ես ալ այլաբանություն մ'եմ, խորհուրդ մ'եմ: Էությունս է, առունս այն է:

Եղբայր իմ, ինչու չես գար: Երբ մահձիս քով բարեկամներս կը տեսնեմ, կարծես հուսո և կենաց հրեշտակներ կը տեսնեմ:

Գիտեմ քիչ ատենեն պիտի մեռնիմ. արցունքի տեղ դագաղիս վրա երկու խոսք, հառաչանքի տեղ երկու շունչ աղոթք հոգվույս համար և վշտի տեղ երկու փունջ ծաղիկ գերեզմանիս վրա: Ես ալ մեռած չըլլամ պիտի, միշտ դալար ու կենդանի մնամ պիտի: Մի՛ տրտմիք կ'աղաչեմ սույն հուսահատ և օրհասական տողերուս:

Ա՛լ ույժ չմնաց մատներուս վրա, կարծես թե բոլորովին ալ թալկացում մ'եմ:

Ձեռքդ կը սեղմեմ գորովանոք և Ներա իմ հարգանաց հուսկ ողջույնս կուղղեմ, ծլի՛ք և ծաղկի՛ք.

Ափսո՛ս: Այո՛, Ա՛հ մ'էր սկիզբս, Վանիս մ'եղավ վախճանս:

Երջանիկ եք և երջանիկ պիտի ըլլաք և երբ երկինքն ալ
երթամ Աստուծո և հրեշտակաց առջև Ձեր երջանկությունը
պիտի խնդրեն: Վայելեցեք... Մնա՛ք բարյանվ:

Ա՛հ. կրկին կ'ողջունեն զՁեզ երկուքդ:

*Եղբայրդ
Պ. Դուրյան*

<1871 Դեկտ. 10

Սկյուտար>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ.....	3
ԲԱԿՈՒՆՑ ԱԿՍԵԼ	5
ԻՂՁՔ ԱՌ ՀԱՅԱՍՏԱՆ	7
ՏՐՏՈՒՆՁՔ	10
ԼՃԱԿ	12
ԻՄ ՑԱՎԸ	14
ՍԻՐԵԼ	15
ԻՄ ՄԱՀԸ	17
ԻՆՉ Կ'ԸՍԵՆ	19
ՄՆԱՍ ԲԱՐՅԱՎ	20
ԴՐԺԵԼ.....	22
ՆԵՐԱ ՀԵՏ	24
ԶՂՁՈՒՄ	26
ԵՐԳ ՄԱՐՏԻՆ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ	27
ՆԵ	28
ԻՑԻՎ ԹԵ	29
ՍԻՐԵՑԻ ՔԵԶ	31
Զ'ՆԵ ՊԱՇՏԵՄ	33
ՀԱՅՈՒՇԻՆ	35
ՎԱՐԴ ԵՎ ՇՈՒՇԱՆ ԿԱՄ ՀՈՎԻՎՔ ՄԱՍՅԱՑ	37
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	88
ՆԱՄԱԿՆԵՐ	94

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

Կազմող և խմբագիր՝ Ն. Վիրաբյան
Սրբագրիչ՝ Գ. Հովհաննիսյան
Համակարգչային ձևավորումը՝ Հ. Փիլոյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Օհանջանյանի
Կազմի նկարը՝ Գ. Պողոսյանի

ԷԴԻՏ ՊՐԻՆՏ
Երևան, Թումանյան 12
հեռ.՝ (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

EDIT PRINT
12 Toumanyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am